

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
Διεύθυνση Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης

MINISTRY OF CULTURE & SPORTS
Directorate of Prehistoric & Classical Antiquities
Scientific Committee of Nicopolis

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Λ. ΖΑΧΟΣ - ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΜΠΑ
KONSTANTINOS L. ZACHOS - MARIA KARAMPA

ΟΙ ΝΕΚΡΟΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ THE CEMETERIES OF NICOPOLIS

ΑΘΗΝΑ 2015 ATHENS

Μνημεία της Νικόπολης 7
Monuments of Nicopolis 7

ΟΙ ΝΕΚΡΟΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ / Κ. Λ. ΖΑΧΟΣ - Μ. ΚΑΡΑΜΠΑ * THE CEMETERIES OF NICOPOLIS / K. L. ZACHOS - M. KARAMPA

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΜΕ ΤΗ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ISBN 978-960-87073-3-7

Η ρωμαϊκή Νικόπολη. Εικονική αναπαράσταση, άποψη από βορειοδυτικά

Roman Nicopolis. Virtual reconstruction, view from the northwest

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
Διεύθυνση Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης

MINISTRY OF CULTURE & SPORTS
Directorate of Prehistoric & Classical Antiquities
Scientific Committee of Nicopolis

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Λ. ΖΑΧΟΣ - ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΜΠΑ
KONSTANTINOS L. ZACHOS - MARIA KARAMPA

ΟΙ ΝΕΚΡΟΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ **THE CEMETERIES OF NICOPOLIS**

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ 7
MONUMENTS OF NICOPOLIS 7

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
Διεύθυνση Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης

Το έργο «Αποκατάσταση και Ανάδειξη Ρωμαϊκών και Παλαιοχριστιανικών Μνημείων Νικόπολης (Α' φάση)» και η παρούσα έκδοση συγχρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης και από εθνικούς πόρους, στο πλαίσιο του Ε. Π. «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα (ΕΣΠΑ 2007-2013)»

MINISTRY OF CULTURE & SPORTS
Directorate of Prehistoric & Classical Antiquities
Scientific Committee of Nicopolis

The project "Restoration and Enhancement of the Roman and Early Christian Monuments of Nicopolis (Phase 1)" and this publication were co-funded by the European Regional Development Fund and Greek national funding within the framework of the European Program "Competitiveness and Entrepreneurship (NSRF 2007-2013)"

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ - ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΑΘΗΝΑ 2015 ATHENS

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ / PUBLICATION CONTRIBUTORS

Συντονισμός - γενική εποπτεία / Coordination - supervision

Ευγενία Χαλκιά / Eugenia Chalkia

Επιστημονική επιμέλεια / Editor

Κωνσταντίνος Λ. Ζάχος / Konstantinos L. Zachos

Επιμέλεια έκδοσης / Editor in Chief

Μαρία Καραμπά / Maria Karampa

Κείμενο / Text

Κωνσταντίνος Λ. Ζάχος, Μαρία Καραμπά / Konstantinos L. Zachos, Maria Karampa

Φωτογραφίες / Photos

Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης (Φωτογράφοι: Βασίλης Λιακόπουλος, Σωκράτης Μαυρομάτης, Νικόλαος Στουρνάρας, †Χρυσόστομος Φουντής) /

Scientific Committee of Nicopolis (Photographers: Vasilis Liakopoulos, Sokratis Mavromatis, Nikolaos Stournaras, †Chrisostomos Fountis)

Ίδρυμα «Ακτία Νικόπολης» / “Actia Nicopolis” Foundation

Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο (Αρχείο Π. Παπαχατζιδάκη) / Byzantine and Christian Museum (P. Papachatzidakis Archive)

Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας / Ephorate of Antiquities of Preveza

Σχέδια / Drawings

Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης (Νικόλαος Βαγενάς, Λεωνίδας Λεοντάρης, Κωνσταντίνος Παπαβασιλείου, Αχιλλέας Τρανουλίδης, Χρήστος Τσακούμης, Γεωργία Τσανάκα) /

Scientific Committee of Nicopolis (Nikolaos Vagenas, Leonidas Leontaris, Konstantinos Papavasileiou, Achilleas Tranoulidis, Christos Tsakoumis, Georgia Tsanaka)

Επεξεργασία σχεδίων / Drawings processing

Χρυσάνθη Ιωακειμίδου, Θεόδωρος Λάμπρου / Chrsanthi Ioakeimidou, Theodoros Lamprou

Τρισδιάστατες αναπαραστάσεις / Three-dimensional reconstructions

Φώτης Τσακμάκης / Fotis Tsakmakis

Αγγλική μετάφραση και επιμέλεια / English translation and proofreading

Dr. Deborah Brown Kazazis

Επιμέλεια ελληνικού κειμένου / Edited Greek text

Μιμικά Γιαννοπούλου / Mimika Giannopoulou

Σχεδιασμός-Εκτύπωση/ Layout-design-Printing

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ολοκληρωμένη Έντυπη Επικοινωνία Α.Ε. /

PAPADOPOULOS Full Printed Communication S.A.

Απαγορεύεται η μερική ή ολική ανατύπωση είτε η καθ’ οιονδήποτε τρόπον αναπαραγωγή του βιβλίου χωρίς την έγγραφη άδεια των συγγραφέων.

The partly or total reprint and any kind reproduction of the book is not allowed without the written permission of the authors.

© Copyright

ΔΙΠΚΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ

DPCA - SCIENTIFIC COMMITTEE OF NICOPOLIS

ISBN 978-960-87073-3-7

Άποψη της Νικόπολης από νοτιοδυτικά
View of the Nicopolis from the southwest

ΟΙ εκτεταμένες νεκροπόλεις της ρωμαϊκής Νικόπολης, που περιστοίχизαν την τειχισμένη πόλη στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, είχαν προκαλέσει το ενδιαφέρον των περιηγητών από νωρίς, αφού ορισμένα από τα μεγαλοπρεπή μαυσωλεία τους ήταν πάντα ορατά. Φυσικό ήταν λοιπόν να αποτελέσουν αντικείμενο αρχαιολογικής έρευνας αμέσως μετά την ενσωμάτωση της περιοχής στο νέο ελληνικό κράτος, το 1913, τη χρονιά που ξεκίνησαν πανηγυρικά από την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, με ανασκαφές τον Αλέξανδρο Φιλαδελφέα, οι πρώτες ανασκαφές στη Νικόπολη. Τις ανασκαφές του Φιλαδελφέως, οι οποίες επικεντρώθηκαν κυρίως στην ανατολική και τη δυτική νεκρόπολη και απέδωσαν σημαντικά ευρήματα, ακολούθησαν και άλλες μεταγενέστερες, από την τότε αρμόδια ΙΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων, φέρνοντας στο φως νέα ταφικά μνημεία και πλούσια κτερίσματα. Η ίδια Υπηρεσία φρόντισε επίσης κατά την τελευταία δεκαετία του περασμένου αιώνα για την αποτύπωση και τεκμηρίωση αρκετών ταφικών μνημείων, στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Κλεοπάτρα». Στο γύρισμα από τον 20ο στον 21ο αιώνα, το 1999, τη σκυτάλη για την έρευνα και ανάδειξη των νεκροπόλεων της Νικόπολης παρέλαβε η Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης. Από τις πέντε νεκροπόλεις που πραγματεύεται, για πρώτη φορά συγκεντρωτικά, ο παρών κατάλογος, η βόρεια και η νοτιοανατολική έτυχαν συστηματικότερης έρευνας και ανάδειξης. Η πρώτη, η οποία μαζί με τη δυτική νεκρόπολη συνιστούν τα μνημειακότερα και πλουσιότερα νεκροταφεία της πόλης με μεγαλοπρεπή μαυσωλεία και πολυτελείς σαρκοφάγους, είναι χωροθετημένη κατά μήκος της ταφικής οδού η οποία οδηγούσε από τη βορειοδυτική πύλη του τείχους προς το τρόπαιο της νίκης του Ακτίου. Συστηματικές ανασκαφές σε μεγάλο τμήμα της έφεραν στο φως σημαντικό αριθμό μαυσωλείων και ταφικούς περιβόλους που περικλείουν τάφους διαφόρων τύπων, αλλιά και θήκες τεφροδόχων αγγείων, γεγονός που μαρτυρεί την παράλληλη εφαρμογή των πρακτικών ταφής και καύσης των νεκρών. Πολυπληθή και ποικίλα επίσης ήταν τα κτερίσματα, μεγάλος αριθμός των οποίων εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Νικόπολης. Ακολούθησε η κατασκευή στεγαστρων προστασίας σε πέντε από τα μαυσωλεία, τα καλύτερα διατηρημένα αλλιά και τα πολυτελέστερα, τα οποία ανήκαν προφανώς σε οικογένειες της ανώτερης κοινωνικής τάξης της Νικόπολης, ενώ στερεώθηκαν και συντηρήθηκαν τοιχοποιίες ταφικών κτισμάτων και κατασκευών. Η δημιουργία διαδρομής επισκεπτών, η τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων, η προστασία και ο ευημερισμός του λεμονοδάσους που βρίσκεται στην περιοχή της βόρειας νεκρόπολης, την έχουν αναδείξει σε ένα από τα ωραιότερα σημεία

The large cemeteries of Roman Nicopolis which surrounded the city at the four points of the horizon generated interest among travelers from an early date, given that some of their grandiose mausoleums had always remained visible. And so it was natural that they formed the subject of archaeological investigation in 1913, immediately after the region was incorporated into the new Greek state. This was the year in which the Archaeological Society at Athens triumphantly began the first excavations in Nicopolis with Alexandros Filadelfeus. His excavations, which were primarily concentrated in the east and west cemeteries, yielded important finds. They were later followed by others carried out by the then-responsible 12th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities of Ioannina, which brought to light new grave monuments and abundant funerary gifts. During the last decade of the 20th century, this same Service also saw to the architectural drawing and documentation of numerous grave monuments within the framework of the research program "Cleopatra". Near the turn of the century (1999), the Scientific Committee of Nicopolis assumed the responsibility for excavating and enhancing Nicopolis. Of the five cemeteries this catalogue deals with –for the first time as a group– the north and southeast cemeteries have benefited from more systematic investigation and enhancement. The north and west cemeteries were the city's most monumental and richest. The former was situated along the cemetery road leading from the northwest gate of the wall towards the Actium trophy. Systematic excavations in a large part of this cemetery brought to light a significant number of mausoleums and burial enclosures surrounding tombs of various types as well as chests to hold cremation urns, attesting to the parallel implementation of inhumation and cremation practices for the dead. The funerary gifts were also very numerous and varied, and a large number are on display in the Archaeological Museum of Nicopolis. There followed the construction of protective shelters for five of the mausoleums, the best-preserved as well as the most luxurious, which evidently belonged to upper-class families in Nicopolis, and the masonry of funerary buildings and structures was consolidated and conserved. The creation of a visitors' route, installation of informational signs, and protection and cleaning of the lemon grove in the north cemetery region have made it one of the loveliest spots of the archaeological site of Nicopolis, where providing visitors with knowledge is combined with recreation.

του αρχαιολογικού χώρου της Νικόπολης στο οποίο η παροχή γνώσεων στον επισκέπτη συνδυάζεται με την αναψυχή.

Η δεύτερη νεκρόπολη που αναδείχθηκε από την Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης, η νοτιοανατολική, βρίσκεται σε περίοπτη θέση. Ξεκινά έξω από την ομόλογη πύλη των τειχών και πλαισιώνει την οδό που οδηγούσε προς λιμάνι στη θέση Βαθύ στον Αμβρακικό Κόλπο. Διαθέτει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό: περιλαμβάνει, εκτός των άλλων ταφικών κτισμάτων, ένα μοναδικού τύπου για τη Νικόπολη αλλά και για την Ελλάδα κυκλικό μausoleum με πόδιο, που θυμίζει αντίστοιχα ιταλικά. Η ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε από την Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης, διευρύνοντας και συμπληρώνοντας τα δεδομένα παλιότερων ανασκαφών της ΙΒ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, η διευθέτηση του χώρου και η τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων έχουν καταστήσει τη νοτιοανατολική νεκρόπολη όχι μόνο επισκέψιμη, αλλά και ένα από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία των αρχαιολογικών διαδρομών στη Νικόπολη. Στην ανάδειξη και προβολή των δύο σημαντικότερων αυτών πυρήνων της ρωμαϊκής Νικόπολης συνέβαλε ένας μεγάλος αριθμός επιστημονικού και εργατοτεχνικού προσωπικού. Τους ευχαριστώ όλους θερμά.

Ευχαριστώ επίσης τις κ.κ. Νικολέττα Βαλάκου, τέως διευθύντρια και Έλενα Κουντούρη, νυν διευθύντρια της Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων για τη στήριξη και την αρωγή τους, καθώς και τον επικεφαλής του έργου πολιτικό μηχανικό κ. Παναγιώτη Κροκίδα για τη συμβολή του στην πορεία και ολοκλήρωση των εργασιών.

Εξίσου θερμά επιθυμώ να ευχαριστήσω τους συγγραφείς αυτού του καταλόγου, τον επίτιμο Έφορο Αρχαιοτήτων Κωνσταντίνο Ζάχο, τ. πρόεδρο της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης, επί της θτείας του οποίου έγιναν τα έργα στις δύο νεκρόπολεις, και την αρχαιολόγο Μαρία Καραμπά. Τους ευχαριστώ επίσης για τη συμβολή τους στην έκδοση αυτού του πονήματος, με τον πρώτο με την ιδιότητα του επιστημονικού επιμελητή εκδόσεων και τη δεύτερη για τη συμμετοχή της στο γενικότερο συντονισμό και ολοκλήρωση των εκδόσεων της Επιτροπής.

Ευγενία Χαλκιά
Πρόεδρος Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης

The second cemetery enhanced by the Scientific Committee of Nicopolis, the southeast one, is in a prominent location. It began outside the southeast gate of the wall and flanked the road leading to the port at the site of Vathy on the Ambracian Gulf. It had a unique feature, as it included in addition to the other mortuary buildings a cylindrical mausoleum with podium recalling analogous Italian ones. The excavations conducted by the Scientific Committee of Nicopolis which explored and supplemented data from older excavations by the Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities, the arrangement of the site, and the installation of informational signs have made the southeast cemetery not only open to visitors, but one of the most interesting points along the archaeological routes in Nicopolis.

A great many scientific and technical staff contributed to the enhancement and promotion of these two important centers of Roman Nicopolis. My warm thanks go to them all. I would also like to thank Nikoletta Valakou, former Director, and Helena Kountouri, present Director of the Directorate of Prehistoric & Classical Antiquities for their support and their guidance, as well as the head of the project, civil engineer Panagiotis Krokidas for his contribution to the course and fulfilment of the whole work.

Finally, I wish to extend heartfelt thanks to the authors of this catalogue, Ephor of Antiquities Emeritus Konstantinos Zachos and former President of the Scientific Committee of Nicopolis during whose period of service work in the two cemeteries took place, and archaeologist Maria Karampa. I also thank them for their contribution to this edition –the former in his capacity as scientific publications editor, and the latter for her participation in the overall coordination and completion of the Committee's publications.

Eugenia Chalkia
President, Scientific Committee of Nicopolis

Εισαγωγή

Η πολεοδομική οργάνωση, η γεωμορφολογία του εδάφους και η γειτνίαση με τη θάλασσα καθόρισαν τη χωροθέτηση των νεκροπόλεων της Νικόπολης, ενώ θρησκευτικοί και κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες διαμόρφωσαν την τυπολογία και την εξέλιξη των ταφικών μνημείων.

Η Νικόπολη καταλαμβάνει τις πεδινές εκτάσεις στον αυχένα της χερσονήσου της Πρέβεζας, ανάμεσα στις ακτές του Ιονίου Πελάγους προς δυσμάς και του Αμβρακικού Κόλπου προς ανατολώς. Το τειχισμένο άστυ, έκτασης περίπου 1.400 στρεμμάτων (140 εκταρίων), οργανώθηκε με βάση ένα αυστηρό πολεοδομικό σύστημα από ορθογώνιες οικοδομικές νησίδες εκατέρωθεν δύο κύριων, κάθετων μεταξύ τους λεωφόρων με κατεύθυνση Α-Δ (*decumanus maximus*) και Β-Ν (*cardo maximus*) αντίστοιχα. Στη διασταύρωση των τελευταίων διαμορφώθηκε η αγορά (*forum*) πλαισιωμένη με δημόσια κτίρια πολιτικού, θρησκευτικού και ψυχαγωγικού χαρακτήρα. Επιβλητικά τείχη, περιμέτρου 5,5χλμ. περίπου, με πύλεις μνημειακού χαρακτήρα και πυλίδες περιέκλειαν την πόλη. Η ανέγερσή τους είχε περισσότερο συμβολικό χαρακτήρα παρά καθαρά αμυντικό, εφόσον μάλιστα η Ρωμαϊκή Ειρήνη (*Pax Romana*) εξασφάλιζε την προστασία της. Βόρεια της πόλης στο *έν ἄλσει προάστειον*, όπως σημειώνει ο γεωγράφος Στράβων (*Γεωγραφικά*, 7.7.6), ανεγέρθηκαν τα απαραίτητα οικοδομήματα (θέρμες, γυμνάσιο, στάδιο, θέατρο) για τη διεξαγωγή των νέων Ακτίων, των ανανεωμένων από τον Οκταβιανό αρχαίων αγώνων προς τιμήν του Ακτίου Απόλλωνα, και σε υψηλότερη, περίοπτη θέση το τρόπαιο της νίκης του Ακτίου.

Εκτεταμένες νεκροπόλεις, σε χωροταξική αντιστοιχία με τις ισάριθμες γνωστές πύλεις -βορειοδυτική, δυτική, νοτιοδυτική, νοτιοανατολική, ανατολική- περιέβαλλαν την πόλη *extra muros*, δηλαδή εκτός τειχών, σύμφωνα με τον ρωμαϊκό νόμο της *Δωδεκαδέλτου* και την αρχαία ελληνική παράδοση. Ξεκινούσαν αμέσως έξω από τις πύλεις και εκτείνονταν στις πεδινές εκτάσεις εκατέρωθεν των βασικών οδικών αξόνων που συνέδεαν το αστικό κέντρο με το *προάστειο*, τους αγρούς και τα λιμάνια του. Η Νικόπολη διέθετε τρία λιμάνια: το ένα βρισκόταν στο Ιόνιο Πέλαγος και ήταν γνωστό, σύμφωνα με τον Στράβωνα, ως *Κόμαρος*. Το δεύτερο λιμάνι βρισκόταν μέσα στον Αμβρακικό Κόλπο, νότια του άστεως, στη σημερινή θέση Βαθύ, ενώ ένα τρίτο μικρότερο λιμάνι λειτουργούσε πιθανόν στην παραλία του Αμβρακικού στις ανατολικές παρυφές της πόλης, στη λιμνοθάλασσα Μάζωμα. Μία ακόμη ξεχωριστής σημασίας νεκρόπολη φαίνεται πως αναπτύχθηκε στο *προάστειο*, ανατολικά του σταδίου και συνδέεται πιθανόν με πολίτες που είχαν σχέση με τα τεκταινόμενα των Ακτίων.

Urban planning, geomorphology of the terrain, and proximity to the sea determined the location of the cemeteries of Nicopolis, while religious and socioeconomic factors shaped the typology and evolution of grave monuments. Nicopolis occupies the plains at the neck of the peninsula of Preveza between the shores of the Ionian Sea to the west and the Ambracian Gulf to the east. The walled city, with an extent of around 1,400 *stremmata* (140 hectares), was organized on the basis of a strict urban plan of rectangular building blocks on either side of two main avenues running E-W (*decumanus maximus*) and N-S (*cardo maximus*), respectively. The agora (*forum*) was at the intersection of these avenues, flanked by public political, religious, and recreational

Introduction

Η χωροθέτηση των νεκροπόλεων σε σχέση με τις κύριες οδούς της πόλης

The location of the cemeteries in relation with the city's main roads

Ιστορία της έρευνας

Το χρονικό των ανασκαφών της Νικόπολης ξεκίνησε το 1913, αμέσως μετά την ένωση της Ηπείρου με το ελληνικό κράτος. Με πρωτοβουλία της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, ο τότε έφορος αρχαιοτήτων Αργολίδος, Κορινθίας και Αττικής, Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς (1865-1955) ερεύνησε από το 1913 έως το 1926 σημαντικά ρωμαϊκά και χριστιανικά μνημεία: τη βασιλική Α, τον οίκο του εκδίκου Γεωργίου (*Βασιλόσπιτο*), το τρόπαιο της νίκης του Ακτίου και τα νεκροταφεία της Νικόπολης. Όσον αφορά τα τελευταία, ο Φιλαδελφεύς επικεντρώθηκε κυρίως στην έρευνα της ανατολικής νεκρόπολης, διότι ήδη πριν από την απελευθέρωση της Πρέβεζας ήταν γνωστή η αποκάλυψη στην περιοχή μαρμάρινων σαρκοφάγων με ανάγλυφο διάκοσμο που είχαν μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη. Ανάμεσά τους συγκαταλέγεται η αττική σαρκοφάγος του Μελέαγρου, σήμερα στο Μουσείο της Κωνσταντινούπολης, με απεικόνιση σκηνής κυνηγιού του Καλυδωνίου Κάπρου. Τμήμα της ανατολικής νεκρόπολης, κυρίως όμως της βόρειας, είχε συληθεί κατά τη μάχη της Νικόπολης (1798), όταν Γάλλοι στρατιώτες τις παραμονές της σύγκρουσης με τον Αλή πασά προχώρησαν στη διάνοιξη τάφρου κατά μήκος του βόρειου τείχους της πόλης. Παράλληλα, ο Φιλαδελφεύς πραγματοποίησε έρευνες στη δυτική νεκρόπολη, η οποία ήταν επίσης γνωστή από παλιά. Τμήμα της είχε ήδη αποτυπωθεί από τον Άγγλο αρχιτέκτονα Th. L. Donaldson (1743-1824), σε σχέδια που δημοσιεύθηκαν το 1835 από τον Άγγλο περιηγητή W. M. Leake (1777-1860) στο έργο

Η αγορά -forum- της ρωμαϊκής Νικόπολης. Εικονική αναπαράσταση

The agora -forum- of Roman Nicopolis. Virtual reconstruction

buildings. Imposing walls of around 5.5km in circumference, with monumental gates and posterns surrounded the city. Their construction was more for symbolic than purely defensive reasons, especially since the *Pax Romana* secured its protection. North of the city “within a sacred grove *proasteion* (suburb)”, as noted by the geographer Strabo (*Geography*, 7.7.6), buildings required for hosting the new Actian Games –the ancient games in honor of Apollo that were renewed by Octavian– were erected (baths, gymnasium, stadium, theater), while at a higher, prominent spot the Actium trophy was built.

Extensive cemeteries corresponding spatially to an equal number of known gates -northwest, west, southwest, southeast, east- surrounded the city *extra muros*, i.e. outside the walls, in accordance with the Roman law of the *Dodekadeltos* and ancient Greek tradition. They began directly outside the gates and extended to the plains on either side of the main roads linking the urban center with the *proasteion*, the fields, and its three ports. One port was on the Ionian Sea and according to Strabo was known as *Komaros*. The second one was on the Ambracian Gulf south of the city at the modern location of Vathy, while a third, smaller port was also probably operating on the coast of the Ambracian Gulf on the city’s eastern outskirts. A special cemetery appears to have developed in the *proasteion* east of the stadium which was probably associated with citizens having some connection to the Actian Games.

The history of excavations at Nicopolis began in 1913 immediately after Epirus became part of the Greek state. At the initiative of the *Archaeological Society at Athens*, then-Ephor of Antiquities in the Argolid, Korinthia, and Attica Alexandros Filadelfeus (1865-1955) investigated between 1913 and 1926 important Roman and Christian monuments: basilica A, the *domus* of the *ekdikos* Georgios (*Vasilospito*), the Actium trophy, and Nicopolis’s cemeteries.

As regards the latter, Filadelfeus initially began excavations on the east cemetery, because even before the liberation of Preveza the discovery of marble sarcophagi with relief decoration which had been transported to Constantinople was known. Among them was the Attic sarcophagus of Meleager, today in the Museum of Constantinople, with a depiction of the hunt for the Calydonian Boar. Part of the east but primarily, the north cemetery had been looted during the battle of Nicopolis (1798), when on the eve of the conflict

History of research

Ρωμαϊκή
σαρκοφάγος
στη βρύση του
ρολογιού της
Πρέβεζας το 1913
(φωτ. E. Labranche,
Αρχείο Ιδρύματος
«Ακτία Νικόπολης»)

Roman
sarcophagus in the
clock fountain of
Preveza in 1913
(ph. E. Labranche,
"Actia Nicopolis"
Foundation
Archive)

του *Travels in Northern Greece*. Στο Μπούφι, όπως αποκαλούν οι ντόπιοι την περιοχή της δυτικής νεκρόπολης, ο Φιλαδέλφους ανέσκαψε περισσότερους από εκατόν πενήντα τάφους, τα πλούσια ευρήματα των οποίων συγκέντρωσε αρχικά στο δημαρχείο και αργότερα στο τζαμί της Πρέβεζας, το οποίο μετέτρεψε σε Μουσείο.

Μεταγενέστερες (1969-1973), επιφανειακές κατά κύριο λόγο, έρευνες από την Ιουλίτσα Βοκοτοπούλου στην ανατολική, δυτική και βόρεια νεκρόπολη έφεραν στο φως ταφικά μνημεία, μαρμάρινες σαρκοφάγους, συστάδες τάφων και σημαντικά ευρήματα. Την ίδια περίοδο (1972-1973) γίνεται η πρώτη ανασκαφή της νοτιοανατολικής νεκρόπολης, υπέργεια ταφικά μνημεία της οποίας παρέμεναν διαχρονικά ορατά. Αφορμή έδωσε η πρόθεση του δικτατορικού καθεστώτος της επταετίας να διαπλητύνει την οδό Ιωαννίνων-Πρέβεζας, που διέρχεται μέσα από τη νοτιοανατολική πύλη, καταστρέφοντας τα αρχαία λείψανα. Τα μνημεία διασώθηκαν χάρη στη γενναία αντίσταση της Ι. Βοκοτοπούλου, ενώ η ανασκαφή έδειξε ότι ταφικοί περίβολοι και ανεξάρτητοι τάφοι είχαν κατασκευαστεί σε επαφή με το τείχος, πρακτική που εφαρμόστηκε και στην περιοχή της βορειοδυτικής πύλης. Μερικά χρόνια αργότερα, το 1982, κατά τη διάνοιξη αύλακας για την τοποθέτηση υδραγωγού, πραγματοποιήθηκε σωστική έρευνα στη νοτιοδυτική νεκρόπολη, φέρνοντας στο φως τρία ταφικά κτίρια και ανεξάρτητους τάφους περιμετρικά. Στις αρχές της επομένης δεκαετίας ξεκίνησε το πολυδιάστατο *Ερευνητικό Πρόγραμμα Κλειοπάτρα*, που περιελάμβανε τοπογραφήσεις, επιφανειακές έρευνες, περισυλλογές αρχαίων κ.ά.

with Ali Pasha French soldiers proceeded to open a trench along the north wall of the city.

In parallel, Filadelfeus conducted excavations in the west cemetery, which had also long been known. Part of it had already been recorded by the English architect Th. L. Donaldson (1743-1824) in drawings published in 1835 by the English traveler W.M. Leake (1777-1860) in his *Travels in Northern Greece*. At Boufi, as local residents call the region occupied by the west cemetery, Filadelfeus excavated more than one hundred and fifty graves, the abundant finds from which he initially gathered in the city hall and later in the mosque of Preveza, which he converted to a Museum.

Later (1969-1973), chiefly surface investigation by Julia Vokotopoulou in the east, west, and north cemeteries brought to light grave monuments, marble sarcophagi, clusters of tombs and other important finds. During the same period (1972-1973), the first excavation in the southeast cemetery, whose aboveground monuments had always been visible, was conducted. The occasion was provided by the intention of the dictatorship's authorities to widen the Ioannina-Preveza road, which passed through the Roman southeast gate, destroying ancient relics. The monuments were saved thanks to Vokotopoulou's courageous resistance; the excavation proved that grave enclosures and independent tombs had been constructed abutting the wall, a practice also implemented in the northwest gate area. A few years later in

Αετωματικό κά-
λυμμα σαρκοφά-
γου με δύο αντω-
πούς σατύρους,
νοτιοανατολική
νεκρόπολη, 1921
(Αρχείο Βυζαντι-
νού και Χριστιανι-
κού Μουσείου)

Gabled
sarcophagus lid
with two facing
Satyrs, southeast
cemetery, 1921
(Archive of
Byzantine and
Christian Museum)

στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης, έκτασης περίπου 13.000 στρεμμάτων (1.300 εκταρίων). Πραγματοποιήθηκε τότε τοπογραφική, σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωση περισσότερων από είκοσι ταφικών κτισμάτων της βόρειας νεκρόπολης. Συστηματικές εργασίες, ωστόσο, ξεκίνησαν από το έτος 1997, κυρίως μετά τη σύσταση της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης (1999) μέσω χρηματοδοτήσεων από κοινοτικά προγράμματα. Ανασκαφικές έρευνες, αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις και εργασίες αποκατάστασης κυρίως στη βόρεια και τη νοτιοανατολική νεκρόπολη, στοχεύουν στη διάσωση, στην προβολή και την απόδοσή τους στο κοινό.

Καταστροφή της βόρειας νεκρόπολης πριν τη μάχη της Νικόπολης (σχ. F. Myrbach στο F. Masson, *Aventures de Guerre* 1792-1809, Paris 1894)

Ruin of the north cemetery before the battle of Nicopolis (dr. F. Myrbach in F. Masson, *Aventures de Guerre* 1792-1809, Paris 1894)

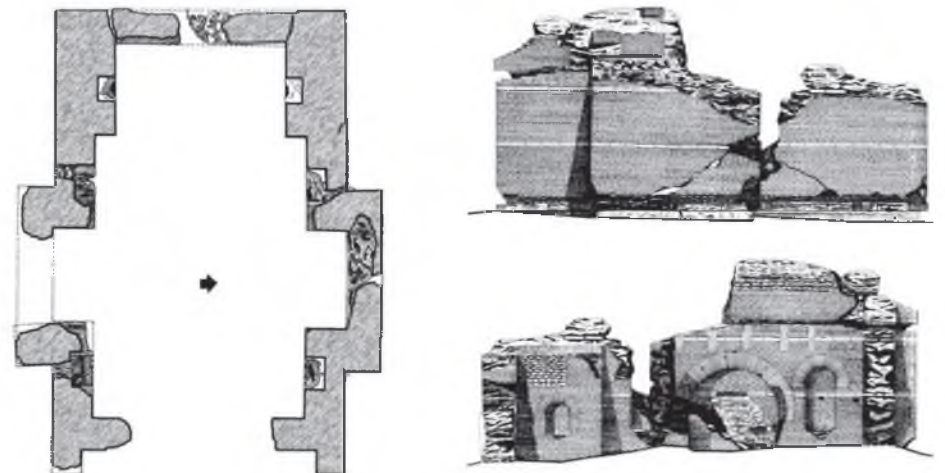
1982, during the opening of a channel to install a water pipe, a salvage excavation was conducted in the southwest cemetery bringing to light three grave buildings and independent graves around them.

The multi-faceted research program named *Cleopatra*, which included topographical and surface surveys, collecting antiquities etc. in the greater archaeological area of Nicopolis over an area of about 13,000 *stremmata* (1,300 hectares), began in the early 1990s. At the time, topographical, drawing, and photographic documentation of more than twenty mortuary structures was carried out in the north cemetery. Systematic excavation, however, began in 1997, primarily after the creation of the Scientific Committee of Nicopolis (1999) and through funding from EU programs. Excavations, architectural surveys, and restoration work primarily in the north and southeast cemetery aimed at their preservation, promotion, and opening them to the public.

Τμήμα μαρμάρινου αγάλματος, δυτική νεκρόπολη, 1968

Fragment of a marble statue, west cemetery, 1968

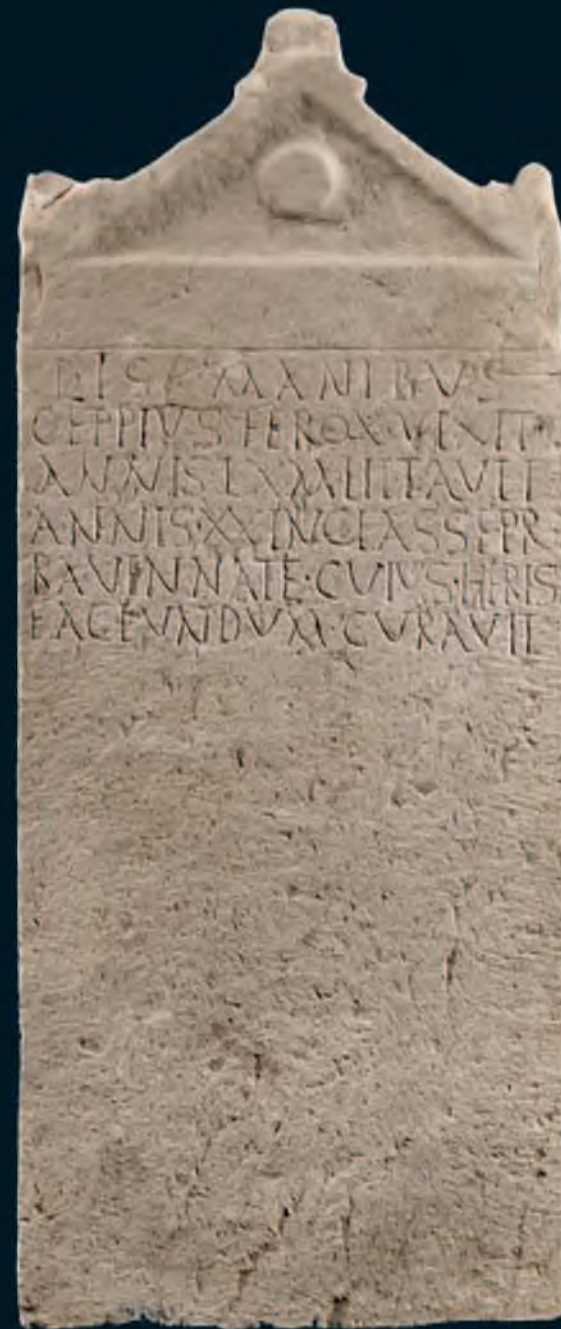
Σχεδιαστική αποτύπωση μαισωλείου 2, βόρεια νεκρόπολη 1997 (σχ. N. Βαγενάς)

Drawing of mausoleum 2, north cemetery 1997 (dr. N. Vagenas)

Μαρμάρινο
ἀγάλμα στον
τύπο της «μικρής
Ηρακλειώτισσας»,
νοτιοανατολική
νεκρόπολη, 1969

Marble funerary
statue of the "Little
Herakleiotissa"
type, southeast
cemetery, 1969

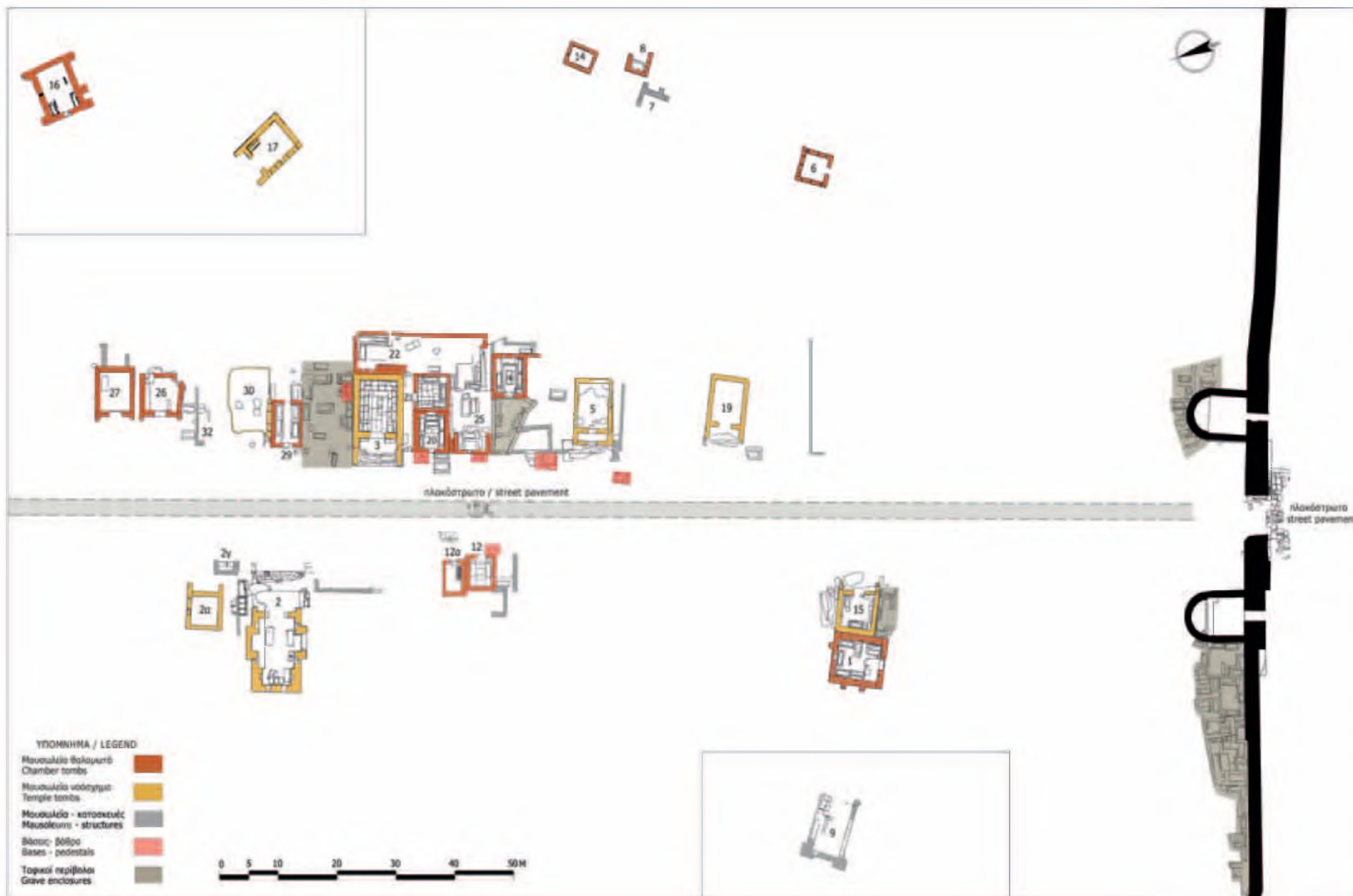

Επιτάφια στήλη από το ταφικό μνημείο του ναυτικού Ferox, ανατολική νεκρόπολη, 1962

Grave stele from the grave monument of the sailor Ferox, east cemetery, 1962

Η βόρεια νεκρόπολη από νοτιοδυτικά
The north cemetery from the southwest

Κάτοψη της βόρειας νεκρόπολης
(η αριθμηση των μαυσωλείων ακολουθεί τη σειρά αποκάλυψης-έρευνας τους)

Plan of the north cemetery
(the numbering of mausoleums follows the sequence in which they were discovered-excavated)

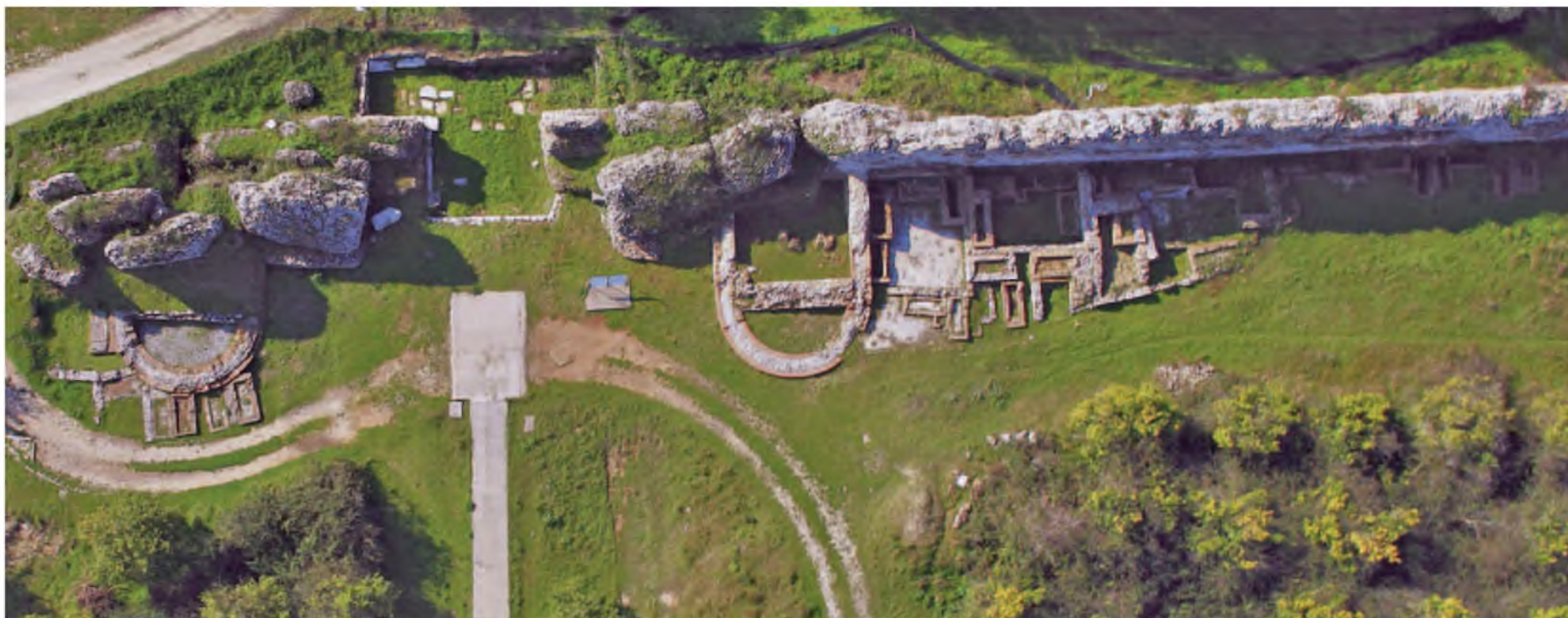
Βόρεια νεκρόπολη

Σε επαφή με το βόρειο τείχος, με αφητηρία τη βορειοδυτική του πύλη, αναπτύσσεται η βόρεια νεκρόπολη (αρ. 8*), η επιβλητικότερη και καλύτερα ερευνημένη από τις νεκροπόλεις της ρωμαϊκής πόλης. Είναι οργανωμένη εκατέρωθεν ταφικής οδού με κατεύθυνση Β-Ν, η οποία ξεκινώντας από την πύλη διασχίζει το *προάστειο* για να καταλήξει πιθανώς στο τρόπαιο της νίκης. Βόρεια, με τα έως τώρα δεδομένα, εκτείνεται έως τις βόρειες θέρμες (*Μπεντένια*), ανατολικά, ακολουθώντας την πορεία του τείχους, ενώνεται μάλιστα με την ανατολική νεκρόπολη, ενώ δυτικά τα όριά της παραμένουν ασαφή. Ήταν σε χρήση από τον 1ο έως τις αρχές του 4ου αι.μ.Χ., ενώ μεμονωμένα ευρήματα των επόμενων αιώνων δεν επιτρέπουν προς το παρόν ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με τη συνέχιση της λειτουργίας της κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο.

Το νότιο τμήμα της νεκρόπολης, σε επαφή με τους πύργους και το τείχος, οργανώνεται σε ταφικούς περιβόλους και ανεξάρτητες συστάδες τάφων. Μέχρι σήμερα έχουν αποκαλυφθεί τέσσερις περιβόλοι ανατολικά και πέντε τουλάχιστον δυτικά της πύλης. Πρόκειται για υπαίθριους χώρους ακανόνιστης τετράπλευρης κάτοψης που ορίζονται με τοίχους από μικρούς λίθους και συν-

Οι ταφικοί
περιβόλοι κατά
μήκος της
εξωτερικής παρειάς
του τείχους

The burial
enclosures along
the outer face of
the wall

* Αριθμός μνημείου στον τοπογραφικό χάρτη της Νικόπολης

The north cemetery (n. 8*), the most imposing and best-excavated of the Roman city's cemeteries, extends outward the north wall, starting from its northwest gate. It is organized on both sides of the funerary road in a N-S direction. Beginning from the gate, it crossed the *proasteion*, probably ending at the Actium trophy. On the north, given our evidence to date, it extends to the north baths (*Bentenia*), and on the east, following the course of the wall, it probably joins the east cemetery; its western boundaries remain uncertain. It was in use from the 1st to the early 4th c. AD; isolated finds dating to succeeding centuries do not for the time being allow any secure conclusions about its use during the Early Christian period.

The south part of the cemetery, which is in contact with the towers and wall, is organized in burial enclosures and independent clusters of tombs. To date, four enclosures have been uncovered to the east and another five at least to the west of the gate. These are open-air spaces of irregular four-sided plan bounded by walls of small stones and mortar. They surround as many as fourteen graves, arranged around

North cemetery

* Monument's number in Nicopolis topographic map

Ταφική θήκη και το
λίθινο τεφροδόχο
αγγείο της

Burial chest and its
stone cremation
vase

δετικό κονίαμα. Περικλείουν έως και δεκατέσσε-
ρις τάφους, που διατάσσονται περιμετρικά των
τοιχών ή σε παράλληλες σειρές, ώστε να δημι-
ουργούνται ανάμεσά τους διάδρομοι κίνησης. Οι
τάφοι ανήκουν στις τυπικές για την περίοδο κα-
τηγορίες: κτιστοί κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς,
εγχυτρισμοί, αλλιά και θήκες με πήλινα ή σπα-
νιότερα λίθινα τεφροδόχα αγγεία (*urna cineraria*)
στις περιπτώσεις που εφαρμόστηκε η καύση του
νεκρού.

Επικρατέστεροι είναι οι κιβωτιόσχημοι τάφοι,
δηλαδή οι ορθογώνιες κτιστές κατασκευές από
επάλληλες σειρές πλίνθων, εκτός ελαχίστων εξαι-
ρέσεων που κατασκευάζονται από αργόλιθους και δομικό
υλικό σε δεύτερη χρήση. Εσωτερικά συνήθως επιχρίονται με
κονίαμα και το δάπεδό τους στρώνεται με πλίνθους, οι οποίες
σχηματίζουν επικλινή αναβαθμό-προσκέφαλο για την κεφαλή
του νεκρού στο ένα άκρο. Σφραγίζονται με ασβεστολιθικές πλά-
κες ή επίπεδες στρωτήρες κεράμους με επίπεδη ή δικλινή κάλυ-
ψη, στην οποία προσαρμόζονται οι επιτάφιος στήλεις. Στην πλει-
ονότητά τους φιλοξενούν περισσότερες από μία ταφές, αφού τα
οστά των παλαιότερων συγκεντρώνονται σε ένα σημείο μετά την
ανακομιδή, για να τοποθετηθεί ο νέος νεκρός, ενώ σε ορισμένα
παραδείγματα εντοπίζονται και τεφροδόχα αγγεία. Τους νεκρούς
συνοδεύουν ποικίλα κτερίσματα, κυρίως πήλινα λυχνάρια και
αγγεία, γυάλινα μυροδοχεία, ιδιαίτερα αγαπητά και προσιτά
χάρη στην εύκολη (με τη μέθοδο της εμφύσησης) παραγωγή
τους, και αντικείμενα που σχετίζονται με το φύλο (όπως είδη

Πήλινα τεφροδόχα
αγγεία

Clay cremation
vases

the perimeter of the walls or in parallel rows so as to cre-
ate walkways. The graves belong to categories typical of the
period: built cist graves, tile-covered graves, pot burials, as
well as funeral chests containing clay or more rarely, stone
cinerary urns (*urna cineraria*) in cases of cremation.

The prevailing type are cist graves, that is rectangular built
constructions of successive brick courses, apart from a very
few exception constructed of rubble and re-used building
material. On their interior they are normally coated with
mortar, and their floor is covered with bricks which form a
sloping ramp-cushion for the head of the deceased at one
end. They are sealed with limestone slabs or flat stretcher
tiles with a flat or gabled covering on which the grave stelae
are set. The majority hold more than one burial, since the

Πλινθόκτιστος
κιβωτιόσχημος
τάφος

Brick-built cist
grave

Πήλινα λυχνάρια από τάφους της βόρειας νεκρόπολης
Terracotta lamps from graves of the north cemetery

Χρυσά κοσμήματα (1), δανάκες (2) και αργυρά νομίσματα (3) από τάφους της βόρειας νεκρόπολης
Gold jewelry (1), danakes (coin replicas) (2) and silver coins (3) from graves of the north cemetery

Εγχυτρισμός και
ο αμφορέας του
μετά τη συντήρησή
του

Pot burial and its
amphora after
conservation

καλλιωπισμού και κοσμήματα στις γυναικείες ταφές) και την ηλικία (όπως πλαγγόνες -κούκλες- στις παιδικές ταφές). Χάλκινα ή αργυρά νομίσματα, και χρυσά ομοιώματα νομισμάτων με έκτυπες παραστάσεις (δανάκες), που εντοπίζονται πλησίον της κεφαλής ή της παλάμης των νεκρών, κυρίως στους πλουσιότερους τάφους του βόρειου τμήματος της νεκρόπολης, αποτελούν την αμοιβή του Χάροντα για να τους οδηγήσει στον Κάτω Κόσμο.

Οι κεραμοσκεπείς τάφοι προτιμώνται για τους ενταφιασμούς παιδιών και ενηλίκων οικονομικά ασθενέστερων ομάδων. Ο νεκρός τοποθετείται πάνω σε μία κεραμίδα ή απευθείας στο χώμα, καλύπτεται με κεραμίδες και είναι ακτέριστος ή σπάνια συνοδεύεται με λιγοστά αντικείμενα. Ακτέριστοι είναι και οι παιδικοί εγχυτρισμοί, κατά τους οποίους οι νεκροί τοποθετούνται -σπάζοντας την κοιλιά του αγγείου- σε μεγάλους απλούς ή οξυπύθμενους αποθηκευτικούς αμφορείς.

Μαύρα χώματα με ίχνη καύσης, οστά ζώων και θραύσματα αγγείων ανάμεσα στους τάφους υποδηλώνουν την τέλεση θυσιών (*sacrificia novendialia*) και νεκρόδειπνων (*cenae novendiales*) προς τιμήν των νεκρών. Νεκρικές προσφορές τελούνταν την ημέρα της ταφής, στα εννιάμερα, με τη συμπλήρωση ενός έτους και κατά τις καθιερωμένες ετήσιες εορτές για τους νεκρούς (*Parentalia, Parcutalia, Lemuria, Violaria, Rosalia*).

Βορειότερα, η ταφική οδός πλαισιώνεται σε αδιευκρίνιστο πλάτος με εντυπωσιακά υπέργεια ταφικά μνημεία-μαυσωλεία, που ανήκαν σε εύπορους και εξέχοντες πολίτες. Τα μνημεία οργανώνονται κατά μήκος της κύριας οδού, πιθανότατα και άλλων παράλληλων σε αυτή, ως ανεξάρτητα κτίσματα ή σε

bones from earlier burials were gathered at one point after the transfer of the relics so that the newly-deceased could be placed there; in some examples, cinerary urns are also found inside them. The deceased are accompanied by a variety of grave goods, primarily clay lamps and vases, glass *unguentaria* -which were especially popular and accessible thanks to their ease of construction (using the blowing method)- as well as objects associated with the deceased's sex (such as toiletry items and jewelry in female burials) and age (such as dolls [*plangones*] in children's burials). Bronze and silver coins and gold coin replicas with relief scenes (*danakes*) found near the head or palm of the deceased -chiefly in the wealthier graves in the north part of the cemetery- were Charon's fee for guiding the dead to the Underworld.

Tile-covered graves are preferred for the burial of children and poorer adults. The deceased is placed on a tile or directly on the ground, covered with tiles, and without funerary gifts or -rarely- accompanied by a few articles. The child pot-burials, in which the deceased are placed in large simple or pointed-toe amphoras by breaking their body, are also without funerary gifts.

Black earth with traces of burning, animal bones, and vase fragments around the graves suggest sacrifices (*sacrificia novendialia*) and funerary banquets (*cenae novendiales*) in honor of the dead. Funerary offerings were performed on the day of burial, the ninth day, after one year and during established annual celebrations for the dead (*Parentalia, Parcutalia, Lemuria, Violaria, Rosalia*).

Ταφικό σύνολο
από θήκη της βό-
ρειας νεκρόπολης

The grave goods
of a burial chest
in the north
cemetery

Άποψη των
μαυσωλείων ανα-
τολικά της ταφικής
οδού

View of the
mausoleums east
of the cemetery
road

συγκροτήματα με ενδιάμεσους διαδρόμους κίνησης, παραπέμποντας σε ρωμαϊκά νεκροταφεία της Ρώμης, της Όστιας, της Πομπηίας κ.α. Ανάλογα με την περίοδο ανέγερσής τους, την οικονομική επιφάνεια και τις ιδιαίτερες προτιμήσεις των ιδιοκτητών τους, έχουν άλλη μορφή και άλλη πιο περίτεχνη. Διαθέτουν έναν υπέργειο ή ημιυπόγειο ταφικό θάλαμο με καμαρωτή κάλυψη και δίριχτη στέγη. Το δάπεδό τους στρώνεται με ασβεστολιθικές πλάκες, οπτόπλινθους και μαρμαροθέτημα ή ψηφιδωτό στις πιο πολυτελείς κατασκευές. Οι τοίχοι τους είναι κτισμένοι από επάλληλες σειρές πλίνθων (*opus testaceum*), ενίοτε σε εναλλαγή με λιθοκτιστες ζώνες (*opus incertum mixtum*). Εξωτερικά και εσωτερικά οι τοίχοι επιχρίονται με υπόλευκο κονίαμα, ενώ στα πολυτελέστερα μνημεία η εσωτερική μόνο όψη τους επενδύεται με ορθομαρμάρωση. Οι ταφικοί θάλαμοι φιλοξενούν σαρκοφάγους διαφόρων τύπων: πολυτελείς μαρμάρινες, αττικών ή τοπικών εργαστηρίων, με ανάγλυφη διακόσμηση, λίθινες, τις λεγόμενες τύπου Άσσου, εισαγμένες από την ομώνυμη πόλη της Μ. Ασίας (βλ. σελ. 74) και απλές πώρινες, εγκιβωτισμένες σε πλινθόκτιστες κατασκευές. Στον ίδιο θάλαμο με τις σαρκοφάγους συνυπάρχουν συχνά κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι και θήκες. Η περιμετρική διάταξη των τάφων σε σχήμα Π και σε ελαφρά υπερυψωμένο πεζούλι παραπέμπει στους ανδρώνες, τα δωμάτια τέλεισης των συμποσίων των κλασικών και ελληνιστικών οικιών και στις αντίστοιχες

Further north, the cemetery road is bordered to an undetermined width by impressive above-ground grave monuments-mausoleums belonging to wealthy and prominent citizens. These monuments are organized along the main road, and most probably along other roads running parallel to it, as independent buildings or in groups with intermediate walkways, recalling Roman cemeteries in Rome, Ostia, Pompeii, and elsewhere. Depending on when they were erected, the financial standing, and the particular preferences of their owners, they are sometimes simple in form and at others more elaborate. They have an above-ground or semi-underground burial chamber with vaulted covering and gable roof. Their floors are covered with limestone slabs, bricks, and *opus sectile*, or mosaics in the more luxurious constructions. Their walls are built of successive courses of brick (*opus testaceum*), sometimes alternating with zones of stone (*opus incertum mixtum*). They are coated with an off-white mortar on both exterior and interior; on the most luxurious monuments, the interior face is covered with marble revetment. The burial chambers hold sarcophagi of various types: costly marble from Attic or local workshops with relief decoration, stone of the so-called "Assos type" imported from Assos in Asia Minor (see p. 75), and simple ones made of porous stone, encased in brick constructions. In the same chamber as the sarcophagi, cist graves and funeral chests are often

Ο ημιυπόγειος τα-
φικός θάλαμος του
Μαυσωλείου 1

The semi-
underground
burial chamber of
Mausoleum 1

Η βόρεια νεκρόπολη. Εικονική αναπαράσταση

The north cemetery. Virtual reconstruction

Πήλινα ακροκέρα-
μα από τις στέγες
των μαυσωλείων

Terracotta
antefixes from the
mausoleums tiled
roofs

αίθουσες (*triclinia*) των ρωμαϊκών επαύλειων, απηχώντας μετα-
θανάτιες δοξασίες, σύμφωνα με τις οποίες ο τάφος αποτελεί
τη διηνεκή κατοικία του νεκρού: *Domus ista, domus! Quis triste
sepulcrum/dixerit?* (Στάτιος, *Silvae*, 5.1).

Σε ό,τι αφορά την αρχιτεκτονική τους μορφή, τα μαυσωλεία
θυμίζουν ανάλογα μνημεία των αυτοκρατορικών χρόνων στην
Ιταλία (Όστια, Πομπηία, Βατικανό), την Ελλάδα (Πάτρα, Αττι-
κή, Κόρινθος) και τη Μικρά Ασία (Μίλητος, Βάμβουρα Λυκίας)
και διακρίνονται σε ναόμορφα και θαλαμωτά. Τα ναόμορφα
μαυσωλεία, ιδιαίτερα επιβλητικά, υψώνονται πάνω σε πόδιο
και διαθέτουν πρόδρομο στην πρόσοψη, ο οποίος επικοινωνεί
με τον ταφικό θάλαμο μέσω θυραίου ανοίγματος. Μνημειακή
συνήθως κλίμακα εξασφαλίζει την πρόσβαση από την ταφική
οδό. Η κλίμακα του Μαυσωλείου 2 έχει οχτώ ασβεστολιθικές
βαθμίδες προσαρμοσμένες σε χυτό λιθόδεμα, ενώ του Μαυ-
σωλείου 3 πέντε πλινθοκτιστές. Στο Μαυσωλείο 19 υπάρχουν
τρεις μόνο αναβαθμοί, ο κατώτερος από τους οποίους κατα-
λαμβάνει το κεντρικό τμήμα της πρόσοψης, ενώ οι δύο ανώ-
τεροι όλο το μήκος της. Το πόδιο είναι κτισμένο από πλινθούς
(Μαυσωλεία 3, 5, 19) ή καλοδομημένους λίθους (Μαυσω-
λεία 2, 15, 30), ως επένδυση στο λιθόδεμα του πυρήνα (*opus
caementicium*). Στην κατώτερη και την ανώτερη σειρά του λίθι-
νου ποδίου διαμορφώνονται κοιλόκυρτα κυμάτια (*cyma recta
/ reversa*), ενώ στη μεσαία τοποθετείται πεσσοειδής λίθος. Η
ανέγερση του ταφικού μνημείου πάνω σε πόδιο θεωρείται ότι
συνέβαλλε στην «εξύψωση» και τον αφηρωισμό του νεκρού.
Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Τερτυλλιανού, χριστιανού
συγγραφέα του 2ου αι. μ.Χ.: *Exstruitis deis templa: aequae
mortuis templa* (*Ad nationes*, 1.10.27).

Τα θαλαμωτά μαυσωλεία, διαδεδομένα σε όλο τον ρωμαϊκό
κόσμο, εντοπίζονται και στις άλλες νεκροπόλεις της Νικόπο-
λης, ενώ μεμονωμένο παράδειγμα ερευνήθηκε 15χλμ. βό-
ρεια της πόλης, στην Καστροσυκιά Πρέβεζας, στην αυλή της
Μονής της Αγίας Πελαγίας, η οποία είναι κτισμένη πάνω σε
μία ρωμαϊκή αγρέπαιλη. Τα θαλαμωτά μνημεία αποτελού-

built. The perimetric arrangement of burials in a Π-shape and
on a slightly-elevated bench recalls *andrones* (*ανδρώνες*), the
banquet (*symposium*) rooms in Classical and Hellenistic houses
and the corresponding rooms (*triclinia*) in Roman villas, echo-
ing posthumous beliefs in which the grave was the everlasting
dwelling of the deceased: *It is a house, a true house. Who could
call it a sad sepulchre?* (Statius, *Silvae*, 5.1).

As concerns their architectural type, mausoleums approximate
similar monuments of the Imperial age in Italy (Ostia, Pompeii,
and the Vatican), Greece (Patras, Attica, Corinth), and Asia Mi-
nor (Miletus, Valvoura [Lycia]), and may be distinguished into
temple tombs and chamber ones. Temple tombs, which are
especially imposing, rise atop a podium and have an open ante-
chamber on their facade which communicates with the burial
chamber through a doorway. Their normally-monumental scale
ensures access from the street of tombs. The staircase of Mau-
soleum 2 has eight limestone steps resting on concrete, while
that of Mausoleum 3 has five brick steps. At Mausoleum 19
there are only three steps, the lowest of which occupies the
central part of the facade, and the two upper steps its entire
length. The podium is of brick (Mausoleums 3, 5, 19) or of well-
finished stones (Mausoleums 2, 15, 30) used as a sheath for
the concrete core (*opus caementicium*). On the lower and up-
per series of the stone podium there are moldings (*cyma recta
/ cyma reversa*), while in the middle one a pillar-like stone was
set. The erection of the burial monument on a podium is be-
lieved to have contributed to the elevation and heroization of

Το λίθινο πόδιο
του ναόσχημου
Μαυσωλείου 15

The stone podium
of the temple-form
Mausoleum 15

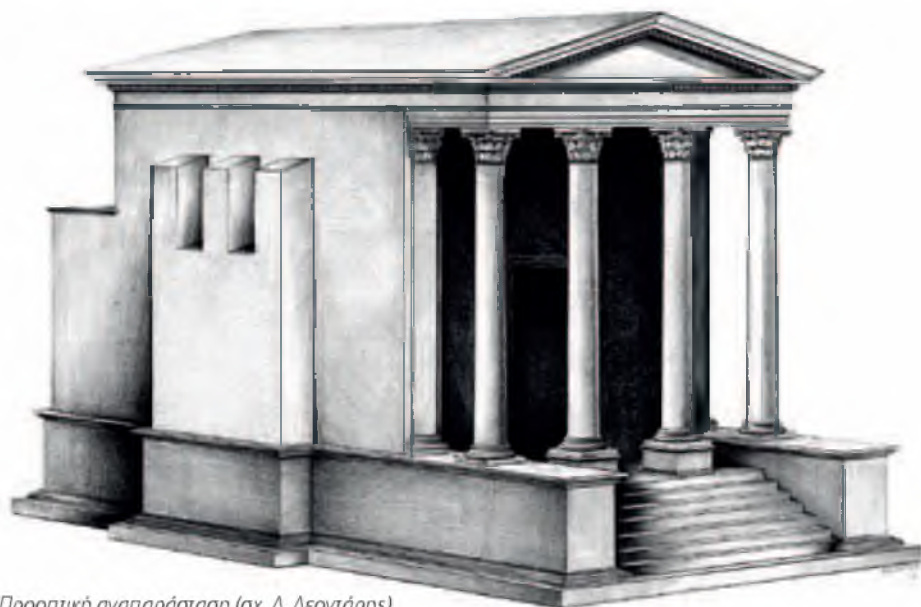

Το ναόσχημο Μαυσωλείο 2

Άποψη από ανατολικά

View from the East

Προοπτική αναπαράσταση (σχ. Λ. Λεοντάρης)

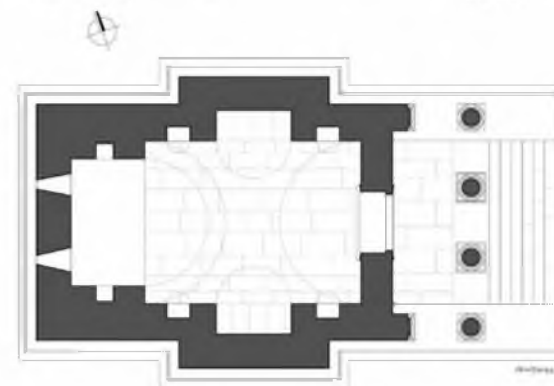
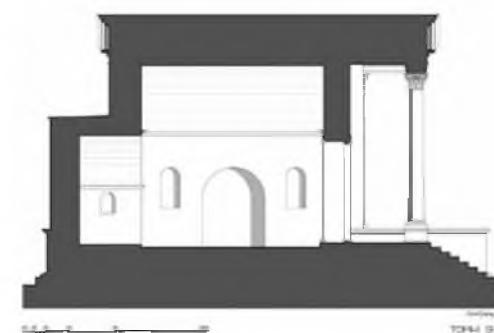
Perspective reconstruction (dr. L. Leontaris)

The temple-form Mausoleum 2

Μαρμάρινα αρχιτεκτονικά γλυπτά από το Μαυσωλείο

Marble architectural sculptures from the Mausoleum

Σχεδιαστική αποκατάσταση (σχ. Λ. Λεοντάρης)

Drawing reconstruction (dr. L. Leontaris)

Το θαλαμωτό
Μαυσωλείο 4

The chamber-form
Mausoleum 4

νται από μία τετράπλευρη αίθουσα με μονόφυλλη συνήθως θύρα, καμαρωτή οροφή και δικλινή στέγη. Εξαίρεση αποτελεί το Μαυσωλείο 6 που είχε μάλλον θοηλωτή οροφή. Η καμαρωτή οροφή τεκμηριώνεται από τη διαμόρφωση των τοίχων τόσο των στενών όσο και των μακρών πλευρών. Οι τοίχοι αυτοί, επειδή δέχονταν τις ωθήσεις της καμάρας, είναι παχύτεροι και ενισχύονται εξωτερικά με αντηρίδες (Μαυσωλείο 1). Εσωτερικά, πάνω από το ύψος των τάφων, διαμορφώνεται περιμετρικά μία ζώνη με ισούψείς κόγχες, τρεις συνήθως στις μακρές πλευρές και δύο στις στενές. Οι κόγχες φιλοξενούσαν τεφροδόχα αγγεία, από τα οποία σήμερα διατηρούνται σε ορισμένες περιπτώσεις μόνον οι πυθμένες τους. Στο Μαυσωλείο 1 οι αβαθείς κόγχες φιλοξενούσαν μάλλον λίθινες προτομές των νεκρών (*imagines*), κατά τη συνήθεια των Ρωμαίων. Δύο ή τρεις σειρές λοξότμητων πλινθίων στους τοίχους σχηματίζουν γείσο, το οποίο πλαισιώνει στο ανώτερο ή και στο κατώτερο τμήμα τις κόγχες (Μαυσωλεία 1, 4). Ανάλογα γείσα και κόγχες διακοσμητικές απαντούν και σε ναόσκημα μαυσωλεία (Μαυσωλείο 2). Δεδομένου ότι η έρευνα της νεκρόπολης και η μελέτη των αρχαιολογικών και αρχιτεκτονικών δεδομένων δεν έχει ολοκληρωθεί, η χρονολόγηση των μαυσωλείων της είναι αρκετά επισφαλής. Σε γενικές γραμμές η ανέγερσή τους τοποθετείται στον 1ο και τον 2ο αι. μ.Χ. Σύμφωνα με τα ανασκαφικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία, τα καλύτερα διατηρημένα και ερευ-

Σχεδιαστική
αποκατάσταση του
θαλαμωτού Μαυ-
σωλείου 4 (σχ. Χρ.
Τσακούμης)

Reconstruction
drawings of
chamber-form
Mausoleum 4 (dr
Chr. Tsakoumis)

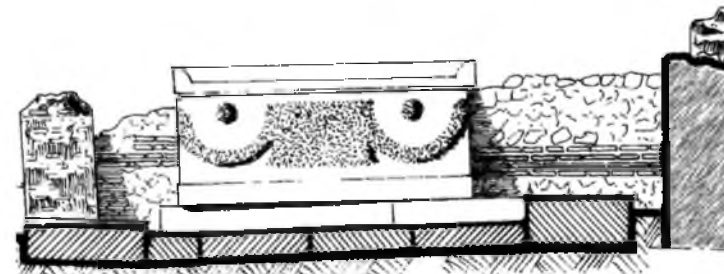
the deceased. The reference by Tertullian, a Christian author of the 2nd c. AD, is typical: *You erect temples to your gods. You erect temples to your dead as well* (*Ad nationes*, 1.10.27). Chamber tombs, widespread throughout the Roman world, have also been found in Nicopolis's other cemeteries, while an isolated example was explored 15km. north of the city at Kastrosyikia in the courtyard of the Monastery of Agia Pelagia, built over a Roman country villa. The chamber-form monuments consist of a quadrangular room, normally with a single-leaf door, vaulted ceiling, and gable roof. Mausoleum 6, which probably had a domed ceiling, is an exception. The vaulted ceiling is documented by the configuration of both the narrow and long walls, which, due to the fact that they received the thrust of the vault, are thicker and reinforced on the exterior by buttresses (Mausoleum 1). On the interior, above the height of the graves, there is a zone of niches of the same height, normally three on the long sides and two on the narrow ones. These hosted cinerary urns, from which today only the bottoms are in some cases preserved. In Mausoleum 1, the shallow niches probably held stone busts of the deceased (*imagines*), in accordance with Roman practice. Two or three rows of chamfered bricks on the walls form a cornice which frames the niches above or even below (Mausoleums 1, 4). Similar cornices and decorative niches are also

Το θαλαμωτό
Μαυσωλείο 12

*The chamber-form
Mausoleum 12*

νημένα θαλαμωτά οικοδομήματα (Μαυσωλεία 1, 4, 20, 21) τοποθετούνται στον 1ο, ενώ τα επιβλητικότερα από τα ναόσκημα (Μαυσωλεία 2, 3) πριν από τα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. Τα μεγαλοπρεπέστερα από τα μαυσωλεία του 2ου αι. μ.Χ. αντανakλούν την ευμάρεια που γνώρισε η πόλη κατά τη βασιλεία των αυτοκρατόρων Τραϊανού (98-117) και Αδριανού (117-138), οι οποίοι σύμφωνα με τα συμπεράσματα των αρχαιολογικών ερευνών των τελευταίων ετών πρέπει να ευεργέτησαν την πόλη. Η χρήση βέβαια των μαυσωλείων, καθώς πρόκειται για οικογενειακούς τάφους, έχει μεγάλη διάρκεια. Η αρχαιότερη ταφή του Μαυσωλείου 4, για παράδειγμα, ανήκει στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. και η νεότερη στις αρχές του 3ου αι. μ.Χ., ενώ στο Μαυσωλείο 27 βρέθηκαν δύο σαρκοφάγοι, η αρχαιότερη από τις οποίες χρονολογείται στα μέσα του 2ου αιώνα και η νεότερη στις αρχές του επόμενου αιώνα. Τάφοι ανεξάρτητοι ή σε συστάδες, που άλλοτε περικλείονται με περιβόλους, όπως στο νότιο τμήμα του νεκροταφείου, κατασκευάζονται στα διάκενα των μαυσωλείων και σε επαφή με τις εξωτερικές τους όψεις. Η είσοδος στο Μαυσωλείο 4 μάλλον γινόταν αποκλειστικά μέσω του περιβόλου που εκτείνεται δυτικά του. Μεμονωμένες λιθινές κατασκευές ορθογώνιας κάτοψης, ερμηνεύονται ως βάσεις σαρκοφάγων ή πιθανώς ως τράπεζες νεκρικών προσφορών.

Η σαρκοφάγος του
τύπου της Άσσου
στο Μαυσωλείο
12 (σx. Ν. Βαγενάς)

*The Assos type
sarcophagus in
Mausoleum 12 (dr
N. Vagenas)*

found in temple-form mausoleums (Mausoleum 2). Given that the investigation of the cemetery and study of its archaeological and architectural evidence is not complete, the dating of the mausoleums remains somewhat insecure. Generally, their erection is dated to the 1st and 2nd c. AD. According to the excavation and architectural evidence, the best-preserved and investigated chamber tombs (Mausoleums 1, 4, 20, 21) are dated to the first century, while the more imposing of the temple ones (Mausoleums 2, 3) are dated to before the mid-second c. AD. The grandest of the 2nd century mausoleums reflect the prosperity the city enjoyed during the reigns of the emperors Trajan (98-117) and Hadrian (117-138), who according to the results of recent archaeological research must have been benefactors to the city. Of course, given that they were family tombs, the use of mausoleums, continued over a long period. The oldest burial in Mausoleum 4, for example, belongs to the mid-first c.AD, and the latest to the early third century; in Mausoleum 27, two sarcophagi were found of which the earlier dates to the mid-second century and the later to the early third. Independent graves or grave clusters, once surrounded by enclosures as in the southern part of the cemetery, are built in the gaps between mausoleums and in contact with their exterior faces. Indeed, the entrance to Mausoleum 4 is only through the enclosure to its west. Isolated stone constructions of rectangular plan are interpreted as the bases of sarcophagi or possibly as offering tables for the dead.

Αργυρά νομίσματα
Τραϊανού (1) και
Αδριανού (2) από
τάφο του
Μαυσωλείου 20

*Silver coins of
Trajan (1) and
Hadrian (2)
from a tomb in
Mausoleum 20*

Δυτική νεκρόπολη

Η δυτική νεκρόπολη (αρ. 24) εκτείνεται εκατέρωθεν της ταφικής οδού που ξεκινούσε από τη δυτική μνημειώδη τριπλή πύλη και κατέληγε στον *Κόμαρο*, το λιμάνι της πόλης στο Ιόνιο Πέλαγος. Ήταν εντυπωσιακή σε έκταση και σε αριθμό μαυσωλείων, ορισμένα από τα οποία αποτύπωσε ο Donaldson όπως προέβλεπαν πάνω από το έδαφος στις αρχές του 19ου αιώνα. Η θέση της νεκρόπολης πάνω στην οδό, που οδηγούσε από το λιμάνι στην κύρια είσοδο της πόλης, δικαιολογεί την έκτασή της και την υπόθεσή μας πως τα ταφικά της μνημεία μάλλον ανήκαν σε εξέχουσες οικογένειες της Νικόπολης. Δυστυχώς έως σήμερα μόνο ένα μικρό τμήμα της νεκρόπολης έχει ανασκαφεί. Λίγα μόλις μέτρα από την πύλη διατηρούνται σε αξιόλογο ύψος τρία μαυσωλεία, συλημένα από παλιά. Είναι θαλαμωτά, σχεδόν τετράγωνη (4,95x4,15μ.) ή ορθογώνια (10x5μ.) κάτοψης, κτισμένα από επάλληλες σειρές πλίνθων (*opus testaceum*) ή σε εναλλαγή με ακανόνιστους λίθους (*opus incertum mixtum*). Τα Μαυσωλεία 1 και 2 έχουν προσανατολισμό B-N με είσοδο στη νότια πλευρά τους, προς την ταφική οδό, ενώ το Μαυσωλείο 3 έχει προσανατολισμό A-Δ. Το Μαυσωλείο 2 σώζει εσωτερικά ορθογώνιες κόγχες. Μερικά ακόμη μνημεία εντοπίστηκαν δυτικότερα χωρίς να ερευνηθούν, φαίνεται όμως ότι αποτελούνται από τετράπλευρους ταφικούς θαλάμους, ενώ τρία είναι πειόσχημα. Θραύσματα μαρμάρινων σαρκοφάγων με εξαιρετικό ανάγλυφο διάκοσμο (άνθη, ερωτιδείς, γιρλάντες, σατύρους) που εντοπίστηκαν στην περιοχή της νεκρόπολης προέρχονται ασφαλώς από τα μαυσωλεία της. Σε επαφή με το τείχος και εκατέρωθεν της ταφικής οδού ερευνήθηκαν περισσότεροι από εκατόν εξήντα τάφοι μεμονωμένοι ή σε συστάδες. Πρόκειται για ιδιαίτερα επιμελημένους κιβωτιόσχημους

Η δυτική, κύρια πύλη του ρωμαϊκού τείχους και τα νυμφαία, που την πλαισιώνουν εσωτερικά

The west main gate of the roman wall and the Nymphaea that border it in its interior

The west cemetery (n. 24) extends on either side of the cemetery road which began from the west monumental triple gate and ended at *Komaros*, the city's port on the Ionian Sea. It was impressive both for its size and number of mausoleums, some of which were recorded by Donaldson as they emerged above ground in the early 19th century. The location of the cemetery on the road leading from the port to the city's main entrance justifies its size and our hypothesis that its grave monuments probably belonged to Nicopolis's leading families. Unfortunately, to date only a small part of this cemetery has been excavated.

Only a few meters from the gate, three mausoleums (looted long ago) are preserved to a notable height. They are chamber mausoleums, nearly square (4.95x4.15m.) or rectangular (10x5m.) in plan, built of successive brick courses (*opus testaceum*) or brick alternating with small irregular stones (*opus incertum mixtum*). Mausoleums 1 and 2 have a north-south orientation with their entrance on the south side facing the funerary road, while Mausoleum 3 is oriented E-W. Mausoleum 2 preserves rectangular niches on its interior. Some more monuments have been identified further west without being investigated, but it appears that they consist of quadrangular burial chambers, while three are Π-shaped. Fragments of marble sarcophagi with exceptionally fine relief decoration (flowers, Cupids, garlands, Satyrs) found in the area of the cemetery certainly come from its mausoleums.

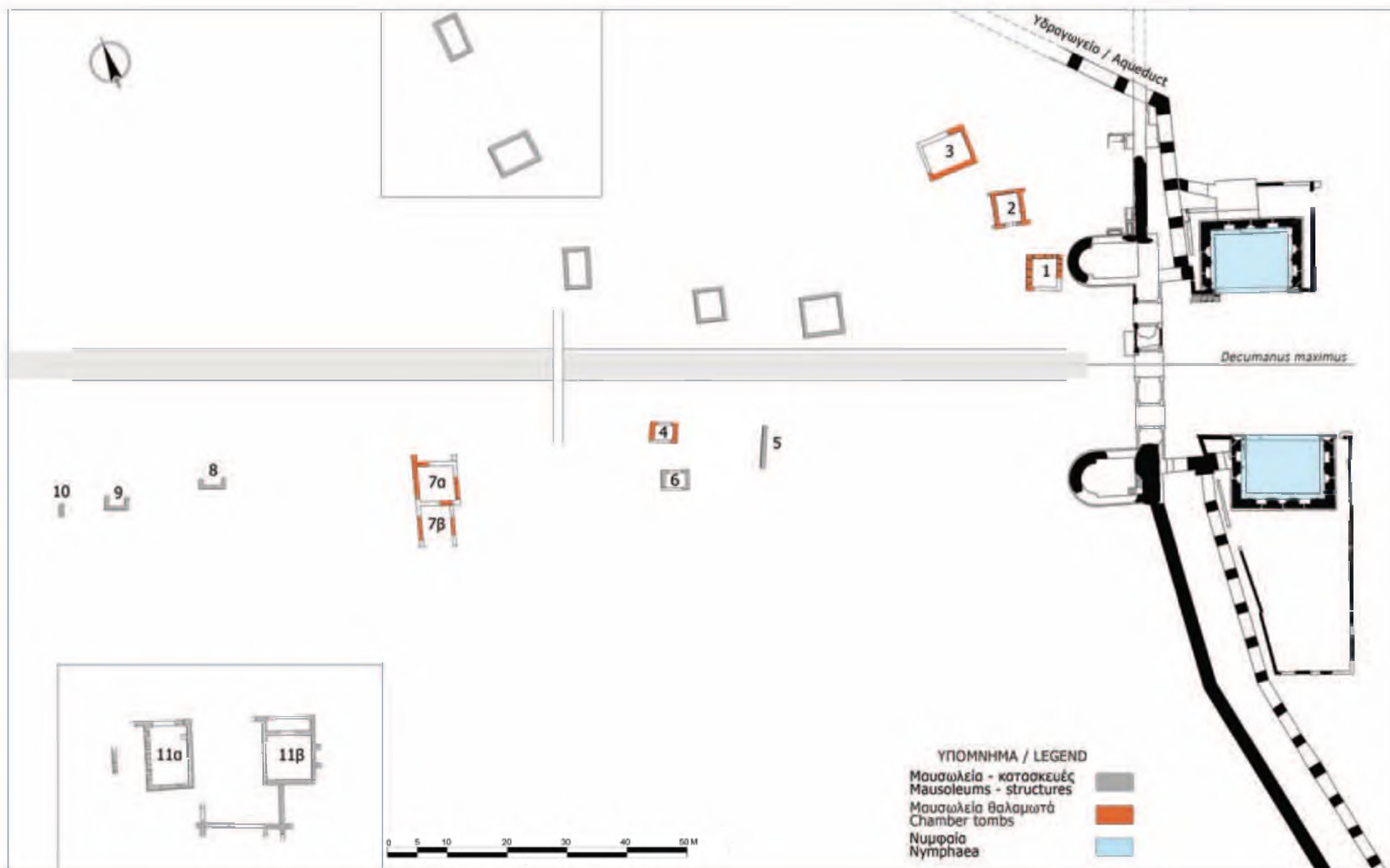
Over one hundred and sixty graves, alone or in clusters, in contact with the wall and alongside the street of tombs

West cemetery

Εικονική αναπαράσταση της δυτικής πύλης και των νυμφαίων

Virtual reconstruction of the west gate and the Nymphaea

Κάτοψη της δυτικής νεκρόπολης

Plan of the west cemetery

τάφους, αλλήλα και πώρινες σαρκοφάγους και θήκες που περιείχαν τεφροδόχα αγγεία. Συχνά, χάριν εξοικονόμησης χώρου, οι τάφοι κτίζονται ο ένας πάνω στον άλλο, ενώ μεγάλοι οικογενειακοί κιβωπιόσχημοι φιλοξενούν έως και δεκατρείς νεκρούς. Αν και συλημένοι σε μεγάλο βαθμό, απέδωσαν πλήθος κτερισμάτων που τους χρονολόγησαν από το α' μισό του 2ου έως και τον πρώιμο 4ο αι. μ.Χ. Πρόκειται κυρίως για θλυχνάρια με ανάγλυφες παραστάσεις (Έρωτας, Άρτεμη, Διόνυσος, Λήδα με αετό, μονομάχοι κ.α.), γυάλινα μυροδοχεία, χάλκινα νομίσματα και κοσμήματα. Μια επιτάφια στήλη βρέθηκε στη θέση της στο κάλυμμα πώρινης σαρκοφάγου, ενώ αρκετές ακόμη εντοπίστηκαν διάσπαρτες. Στο δυτικότερο τμήμα της νεκρόπολης, σε απόσταση περίπου 300μ. από το Ιόνιο Πέλαγος εντοπίστηκαν δύο μεγάλες ορθογώνιες αίθουσες σε παράλληλη διάταξη. Είναι κτισμένες κατά το μεικτό δομικό σύστημα (*opus mixtum*), ενώ η δυτικότερη διαθέτει εσωτερικά σε κάθε μακρά πλευρά τέσσερις κόγχες. Νότια και σε επαφή με τη δυτική αίθουσα ανοίγεται τμήμα τρίτης. Το συγκρότημα σχετίζεται πιθανώς -λόγω και της γειτνιάσής του με τη θάλασσα- με εμπορικές δραστηριότητες (κάτοψη, αρ. 11α-β).

Ταφικό σύνολο από τη δυτική νεκρόπολη: θλυχνάρι, γυάλινο μυροδοχείο, πλαγγόνες, γυναικείο ειδώλιο και ψέλλιο

Grave group from the west cemetery: lamp, glass unguentarium, dolls (plangones), female figurine, and bracelet

were investigated. They are particularly carefully-finished cist graves as well as porous sarcophagi and funeral chests containing cinerary urns. Often the graves are built atop one another to save space, and large family cist graves host up to thirteen dead. Though for the most part looted, they yielded a host of funerary gifts dating them from the first half of the 2nd to the early 4th c. AD. They are chiefly lamps with relief representations (Eros, Artemis, Dionysus, Leda with the swan, gladiators, and others), glass *unguentaria*, bronze coins, and jewelry. A grave stele was found *in situ* on the cover of a porous sarcophagus, and quite a few more were found scattered about the area.

In the westernmost part of the cemetery about 300m. from the Ionian Sea, two large rectangular rooms lying parallel to each other were identified. They are built according to the mixed construction system (*opus mixtum*), while the one further west has four niches on each of its long sides. To the south and in contact with the west room part of a third room opens. Due to its proximity to the sea, this complex was probably associated with commercial activities (plan, n. 11a-b).

Ο τάφος του Σουκέσσου: ταφή σε πώρινη σαρκοφάγο, οινόχνη και επιτάφια στήλη

The tomb of Soukessos: burial in a porous stone sarcophagus, oenochoe gift and grave stele

Southwest cemetery

The southwest cemetery (n. 30), which beginning from the southwest gate spreads out on both sides of a road, ended probably like the west cemetery near the sea where *Komaros* was situated. About 100 meters from the gate, small-scale salvage excavations revealed part of the street of tombs and cemetery with three mausoleums and twenty-three graves of various types. The road is 5.40m. wide, paved, and has sidewalks on both sides.

Mausoleum 1 belongs to the category of chamber tombs; it has a rectangular ground plan (6.50x5.40m.) with an off-center single-leaf door on its north side. Its walls are built of irregular sandstone with mortar and it was covered by a vault. The walls of its long sides are reinforced on the exterior with three buttresses, and a rectangular niche on the inner face of the east wall held a cinerary urn. On the basis of finds, the mausoleum dates to the 1st c. AD. Only one corner of Mausoleums 2 and 3 has been uncovered.

Tombs were found around the perimeter and in contact with the mausoleums. The thirteen cist graves are brick built, sealed with limestone slabs or with bricks and tiles; their floors are earthen or more rarely, brick. They contained between one and six deceased, i.e. most were family graves and in use over a long period. The bones of the past dead were collected at one point so that the newly-deceased could be buried, although in one case, six deceased were placed one on top of another. Funerary gifts are confined to clay and glass *unguentaria* of the late 1st and 2nd c. AD lamps, primarily of Corinthian provenance, while other pot-

Πήλινα αγγεία από τάφους της νεκρόπολης

Clay vases from tombs in the cemetery

Νοτιοδυτική νεκρόπολη

Η νοτιοδυτική νεκρόπολη (αρ. 30), που ξεκινούσε από τη νοτιοδυτική πύλη και απλωνόταν εκατέρωθεν μιας οδού, έφτανε κοντά στη θάλασσα όπου βρισκόταν ο *Κόμαρος*, όπως και η δυτική νεκρόπολη. Μικρής έκτασης σωστικές ανασκαφές αποκάλυψαν, σε απόσταση 100μ. περίπου από την πύλη, τμήμα της ταφικής οδού και του νεκροταφείου με τρία μαυσωλεία και είκοσι τρεις τάφους διαφόρων ειδών. Η οδός έχει πλάτος 5,40μ., είναι πλακόστρωτη και διαθέτει πεζοδρόμια και στις δύο πλευρές.

Το Μαυσωλείο 1 ανήκει στην κατηγορία των θαλαμωτών και έχει ορθογώνια κάτοψη (6,50x5,40μ.) με έκκεντρη μονόφυλλη θύρα στη βόρεια πλευρά του. Οι τοίχοι του είναι κτισμένοι από ακανόνιστους ψαμμίτες με συνδετικό κονίαμα και η κάλυψή του γινόταν με καμάρα. Οι τοίχοι των μακρών πλευρών ενισχύονται εξωτερικά με τρεις αντηρίδες, ενώ ορθογώνια κόγχη στην εσωτερική όψη του ανατολικού τοίχου φιλοξενούσε τεφροδόχο αγγείο. Το Μαυσωλείο, σύμφωνα με τα ευρήματα, χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ. Τα Μαυσωλεία 2 και 3 αποκαλύφθηκαν σε μία μόνο γωνία τους. Οι τάφοι εντοπίστηκαν περιμετρικά και σε επαφή με τα μαυσωλεία. Οι δεκατρείς κιβωτιόσχημοι είναι πλινθοκτιστοι, σφραγισμένοι με ασβεστολιθικές πλάκες ή με πλίνθους και κεράμους, ενώ το δάπεδό τους είναι χωμάτινο, σπανιότερα πλινθινό. Περιείχαν από έναν έως και έξι νεκρούς, οι περισσότεροι δηλαδή ήταν οικογενειακοί και χρησιμοποιήθηκαν για μακρά περίοδο.

Κάτοψη των Μαυσωλείων 1 και 3 και των μεταξύ τους τάφων

Plan of Mausoleums 1 and 3 and the tombs between them

Η επιτάφια στήλη
και ο τεφροδόχος
αμφορέας της θή-
κης του Ερμέρωτα

The grave stele
and the cremation
amphora from the
chest of Hermeros

Τα οστά των προγενέστερων νεκρών συγκεντρώνονται σε ένα σημείο για να ταφεί ο νέος νεκρός, αν και σε μία περίπτωση έξι νεκροί τοποθετήθηκαν ο ένας πάνω από τον άλλο. Τα κτερίσματα περιορίζονται σε πήλινα και γυάλινα μυροδοχεία του τέλους του 1ου αι. μ.Χ. και ψυχνάρια κορινθιακής κυρίως προέλευσης του 2ου αι. μ.Χ., ενώ σπανιότερα εμφανίζονται άηλη αγγεία και χάλκινα νομίσματα. Σε δύο περιπτώσεις διατηρούνταν στη θέση τους οι επιτάφια στήλες. Οι κεραμοσκεπείς τάφοι ήταν ακτέριστοι και ανήκαν σε νήπια (6) και ενήλικες (4) οικονομικά ασθενείς. Η αναλογία καύσεων, που κόστιζαν οικονομικά, είναι σε σχέση με τους ενταφιασμούς πολύ μικρή. Εντοπίστηκαν έξι μόνο πήλινα τεφροδόχα αγγεία, δύο εντός του Μουσουλίου 1 και τέσσερα στον υπόλοιπο χώρο. Ενόστε τα οστά είναι καθαρά, ένδειξη ότι μετά την καύση είχαν ξεπλυθεί, όπως συνηθιζόταν, με κρασί. Ορθογώνιος βωμός (1,95x1,05μ.), κατασκευασμένος από χυτό υλικό και πλίνθινη επένδυση στη νότια και ανατολική του πλευρά, και βόθρος θυσιών (με οστά μικρών ζώων, όστρεα, τέφρα, όστρακα αγγείων) στη νότια συστάδα των τάφων υποδηλώνουν την τέλεση νεκρόδειπνων και χοών, έθιμο με το οποίο σχετίζεται πιθανόν η ύπαρξη οπών ή πήλινων σωλήνων στους τάφους. Φαίνεται ότι η νοτιοδυτική νεκρόπολη άρχισε να λειτουργεί από το α' μισό του 1ου αι. μ.Χ. και παρέμεινε σε χρήση μέχρι και το 2ο αι. μ.Χ. Με τα σημερινά δεδομένα, ωστόσο, δεν είναι δυνατόν να προσδιορισθεί η περίοδος που εγκαταλείφθηκε. Τα φτωχά κτερίσματα και η επανειλημμένη χρήση των τάφων φανερώνουν ότι ανήκαν σε άτομα κατώτερων τάξεων, δούλων και απειλεύθρων. Η ύπαρξη μωσουλίων παραπέμπει σε εύπορους πολίτες, δεν αποκλείεται όμως και άτομα χαμηλότερης κοινωνικής τάξης να επιζητούσαν κοινωνικό κύρος ανεγείροντας ακριβούς τάφους.

Η θήκη του Ερμέ-
ρωτα

The chest of
Hermeros

tery and bronze coins appear more rarely. In two cases the grave stelae were preserved *in situ*.

The tile-covered graves were without funerary offerings and belonged to infants (6) and poor adults (4). There is a very low ratio of cremations (which were expensive) to interments. Only six clay cinerary urns were found, two inside Mausoleum 1 and four in the remaining area. Sometimes the bones are clean, an indication that -as customary- they had been rinsed in wine, after the cremation.

A rectangular altar (1.95x1.05m.), built of concrete with brick revetments on its south and east sides and a sacrificial pit (containing the bones of small animals, oysters, ashes, and potsherds) in the south cluster of graves indicate the celebration of funerary banquets and offering of libations, a custom probably associated with the presence of openings or terracotta pipes in the tombs.

It appears that the southwest cemetery began to function from the mid-first and remained in use until the 2nd c. AD. On the basis of the evidence available today, we are unable to determine when it was abandoned. The poor funerary gifts and repeated use of graves reveal that they belonged to the lower classes, to slaves and freedmen. The presence of mausoleums reminds us of well-to-do citizens, but it is not impossible that those belonging to the lower classes may have sought social status by erecting costly tombs.

Νοτιο-ανατολική νεκρόπολη

Ξεκινώντας από τη νοτιοανατολική πύλη και εκατέρωθεν της οδού που κατέληγε στο νότιο κύριο λιμάνι της πόλης, στη θέση Βαθύ, αναπτύσσεται η νοτιοανατολική νεκρόπολη (αρ. 36). Περιλαμβάνει, όπως και οι άλλες νεκροπόλεις, συστάδες τάφων και μνημειακά ταφικά κτίρια, ορισμένα από τα οποία παρέμειναν διαχρονικά ορατά και σημειώνονται στο σκαρίφημα του Άγγλου θεολόγου και περιηγητή Th. S. Hughes (1786-1847) που επισκέφθηκε τη Νικόπολη το 1813. Η νεκρόπολη φαίνεται ότι ήταν σε χρήση ήδη από τον 1ο έως και τον 3ο αι. μ.Χ.

Δυτικά της ταφικής οδού βρίσκεται ένα μοναδικό για τη Νικόπολη και την Ελλάδα ταφικό μνημείο (Μαυσωλείο 6). Αποτελείται από υψηλό πόδιο περίπου τετράγωνης κάτοψης (8,70x9,00μ.) και κυλινδρική ανωδομή από χυτό δομικό υλικό στον πυρήνα και πλίνθους εξωτερικά. Η επένδυση της πρόσοψης ήταν μάλλον λίθινη. Μονόφυλλη θύρα, το ασβεστολιθικό κατώφλι της οποίας παραμένει στη θέση του στη δυτική πλευρά, οδηγούσε μέσω στενού καμαροσκεπούς διαδρόμου, ύψους 1,20μ., σε τρίπλευρο θάλαμο με θολωτή κάλυψη. Ο ανατολικός τοίχος του θαλάμου διαθέτει μία μεγάλη ορθογώνια κόγχη (1,40x0,85μ.), πλαισιωμένη από δύο μικρότερες

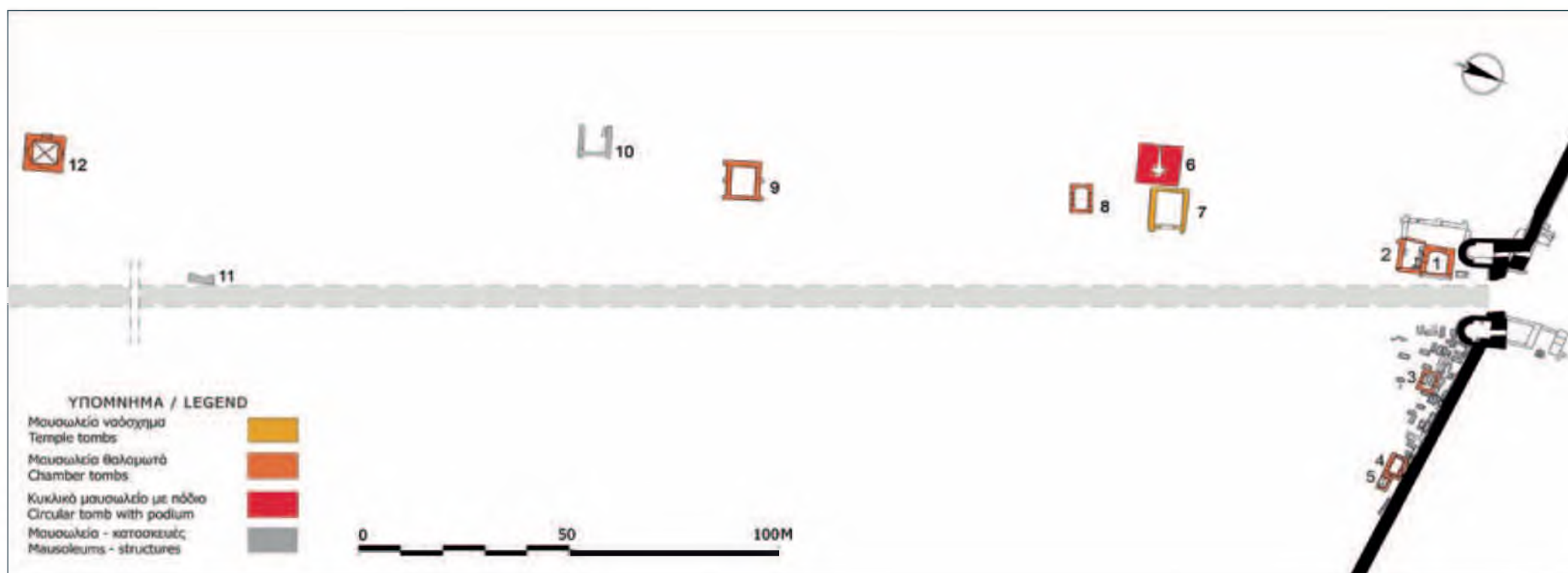
The southeast cemetery (n. 36) develops starting from the southeast gate and on both sides of the road ending at the city's main south port, at the site of Vathy. Like the other cemeteries, it includes clusters of graves and monumental mortuary buildings, some of which were always visible and were noted on the sketch of the English theologian and traveler Th. S. Hughes (1786-1847), who visited Nicopolis in 1813. This cemetery appears to have been in use from the early 1st to the 3rd century AD.

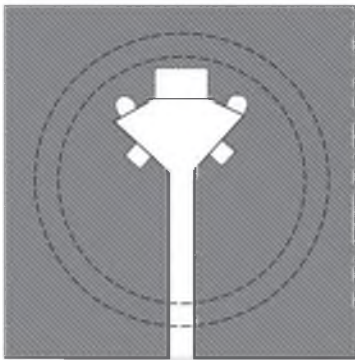
West of the cemetery road is a burial monument (Mausoleum 6) which is unique both for Nicopolis and for Greece. It consists of a high podium square in plan (8.70x9.00m.) and a cylindrical superstructure with a concrete core and brick facing on the exterior. The revetment on its façade was probably stone. On its west side, a single-leaf door whose limestone threshold remains *in situ* leads through a narrow barrel-vaulted corridor (height: 1.20m.) to a three-sided domed chamber. The east wall of the burial chamber has a large quadrangular niche (1.40x0.85m.) flanked by two smaller niches (0.55x0.50m.) and a skylight. Both the north and south walls have a small niche. The floor of the chamber and corridor is paved with sol-

Southeast cemetery

Κάτοψη της νοτιοανατολικής νεκρόπολης

Plan of the southeast cemetery

Κάτοψη του
Μαυσωλείου 6Plan of the
Mausoleum 6

(0,55x0,50μ.) και έναν φεγγίτη. Από μια μικρή κόγχη υπάρχει επίσης στον βόρειο και νότιο τοίχο. Το δάπεδο του θαλάμου και του διαδρόμου έχει στρωθεί με συμπαγές κονίαμα ερυθρού χρώματος, ενώ η όψη των τοίχων τους συνίσταται από μικρούς κυβόλιθους σε ρομβοειδή διάταξη (*opus reticulatum*), επιχρισμένους με λεπτόκοκκο κονίαμα. Το μνημείο, αν και σε μικρότερη κλίμακα, εμφανίζει αρχιτεκτονικά στοιχεία πρώιμων ιταλικών μαυσωλείων (Μαυσωλείο Αδριανού, Μαυσωλείο Καικιλίας Μετέλλας), υποδηλώνοντας ίσως

την ιταλική καταγωγή των ιδιοκτητών του, και χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ.

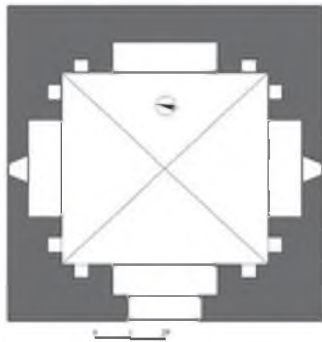
Νοτιότερα, επίσης δυτικά της ταφικής οδού, βρίσκεται ένα από τα επιβλητικότερα μαυσωλεία της Νικόπολης (Μαυσωλείο 12). Ανήκει στην κατηγορία των θαλαμωτών και αποτελείται από έναν τετράγωνο περίπου θάλαμο (5,20x5,70μ.) με θολωτή κάλυψη και είσοδο στο μέσο της δυτικής του πλευράς. Στους άλλους τρεις τοίχους διαμορφώνονται μεγάλες κόγχες (*arcosolia*) (2,90x0,90μ.) για την τοποθέτηση σαρκοφάγων, πλαισιωμένες με μικρότερες διακοσμητικές κόγχες, όπως στο Μαυσωλείο 2 της βόρειας νεκρόπολης. Οι τοίχοι του είναι κατασκευασμένοι από χυτή τοιχοποιία στον πυρήνα και πλίνθους επιχρισμένες με κονίαμα στις όψεις. Το εσωτερικό του έχει συληθεί κατά το παρελθόν, καθώς παρέμεινε διαχρονικά ορατό,

red mortar, while their walls consist of small blocks of stone (*cubilia*) in a net-like arrangement (*opus reticulatum*), coated in a fine-grained mortar. This monument, though on a smaller scale, displays the architectural elements of early Italian mausoleums (Mausoleum of Caecilia Metella), which may indicate its owners' Italian origins. It is dated to the 1st c. AD.

Further south but also to the west of the funerary road is one of Nicopolis's most imposing mausoleums (Mausoleum 12). It belongs to the category of chamber tombs and consists of

Ο καμαροσκεπής
διάδρομος του
Μαυσωλείου 6The vaulted
corridor of
Mausoleum 6

Κάτοψη του Μαυσωλείου 12

Plan of the Mausoleum 12

και χρονολογείται με βάση την αρχιτεκτονική του μορφή στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ.

Νότια του δυτικού πεταλόσχημου πύργου της πύλης, η αρχαιολογική έρευνα αποκάλυψε ταφικό περίβολο, ο οποίος διατηρείται σε αξιόλογο ύψος και περικλείει δύο θαλαμωτά μαυσωλεία. Ο περίβολος είναι κτισμένος κατά το μεικτό δομικό σύστημα (*opus mixtum*) και ενισχύεται εξωτερικά, στη δυτική και νότια πλευρά του, από δύο και τρεις, αντίστοιχα, αντηρίδες. Το Μαυσωλείο 1, με είσοδο μάλλον ανατολικά, όπου διαμορφώνεται

δίβαθμη κλίμακα από συμπαγές κονίαμα, διέθετε ψηφιδωτό δάπεδο από λευκές ψηφίδες χωρίς σχέδια, περιμετρικά του οποίου εδράζονταν σαρκοφάγοι. Νότια, το ομότιχο Μαυσωλείο 2 αποτελείται από μία ορθογώνια αίθουσα (5,30x8,50μ.) με δάπεδο στρωμένο με ορθογώνιες κεράμους πάνω σε υπόστρωμα αργόλιθων. Στη θέση της διατηρείται μία από τις σαρκοφάγους του τύπου της Άσσου που φιλοξενούσε.

Νότια του ανατολικού πύργου και του τείχους εντοπίστηκαν τρία επιπλέον θαλαμωτά μαυσωλεία. Το Μαυσωλείο 3 έχει προσανατολισμό Α-Δ και είσοδο στο μέσον της δυτικής του πλευράς. Διαθέτει απλό δάπεδο από πατημένο χώμα, ενώ σε επαφή με το βόρειο και νότιο τοίχο του σώζονται δύο κτιστοί

an approximately square burial chamber (5.20x5.70m.) with a domed covering and entrance at the center of its west side. On its other three walls large niches (*arcosolia*) (2.90x0.90m.) are formed for the placement of sarcophagi; these are flanked by smaller, decorative niches as in Mausoleum 2 in the north cemetery. Its walls have a concrete core faced with plaster-coated bricks. Its interior was looted in the past, since it was always visible and is dated on the basis of its architectural form to the mid-second c. AD.

South of the west horseshoe-shaped in ground plan tower of the gate, excavation revealed a burial enclosure which is preserved to a notable height and encircles two chamber tombs. The enclosure wall is built in accordance with the mixed construction system (*opus mixtum*) and is reinforced on its exterior –on its west and south sides– by two and three buttresses, respectively. Mausoleum 1, whose entrance was probably on the east where a two-step staircase is configured of compact mortar, had a mosaic floor consisting of white tesserae without design, around the periphery of which rested the sarcophagi. To the south, Mausoleum 2, which shares a wall with Mausoleum 1, consists of a quadrangular chamber (5.30x8.50m.) with a floor paved in rectangular tiles resting on a rubble substrate. An Assos-type sarcophagus is preserved *in situ*.

Η κόγχη-
arcosolium στον
ανατολικό τοίχο του
Μαυσωλείου 12

The niche-
arcosolium in
the east wall of
Mausoleum 12

Η νεκρόπολη
εκατέρωθεν της
πύλης

The cemetery on
either side of the
gate

κιβωτιόσχημοι τάφοι. Ψηλότερα στους ίδιους τοίχους διατηρούνται ημικυκλικές κόγχες που θα φιλοξενούσαν τεφροδόχα αγγεία. Το Μουσωλείο 4 είναι πλινθόκτιστο με θύρα πλάτους 1,50μ. στο μέσο του νότιου τοίχου του. Ο βόρειος τοίχος διαθέτει δύο κατεστραμμένες σήμερα κόγχες και στο ΒΔ τμήμα του σχηματίζει εσοχή μήκους 1,15μ., πιθανότατα προκειμένου να ενσωματώσει προϋπάρχοντα κιβωτιόσχημο τάφο. Σε επαφή με την ανατολική πλευρά του βρίσκεται το Μουσωλείο 5, κατακρημνισμένο στο μεγαλύτερο τμήμα του. Οι τοίχοι του διέθεταν εσωτερικά κόγχες που ορίζονται στο κάτω μέρος με γείσο από προεξέχουσες πλίνθους.

Ανάμεσα στα μουσωλεία και σε επαφή με το τείχος ερευνήθηκαν εξήντα περίπου τάφοι, κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς και θήκες, οι περισσότεροι από τους οποίους βρέθηκαν

South of the east tower and along the wall, three more chamber mausoleums were found. Mausoleum 3 has an E-W orientation with an entrance in the center of its west side. It has a simple packed earth floor, with two built cist graves in contact with the north and south walls. Higher up on the same walls, are preserved semi-circular niches which would have hosted cinerary urns. Mausoleum 4 is of brick, with a door 1.50m. in width in the center of its south wall. The north wall has two niches in its interior side while a recess is formed in its northwestern part (length: 1.15m.), probably to incorporate a pre-existing cist grave, outside the mausoleum. Mausoleum 5, which has largely collapsed, was in contact with its east side. The walls of Mausoleum 5 have niches bordered below by a cornice of protruding bricks. Among the mausoleums and in contact with the wall around sixty graves were excavated, including built cist graves, tile-covered graves and urn graves, most of which were found looted. The cist graves are of brick, their floor paved with fired brick or packed argillaceous soil, and sealed by limestone slabs covered with tiles in a saddleback configuration. The deceased were accompanied by clay or glass vases, figurines, cheap jewelry and their personal possessions such as bronze armbands and fibulas. The tile-covered graves, which were more carelessly-finished, rest on natural red earth and were covered with Laconian-type tiles. The graves and mausoleums on either side of the gate were adapted to the course of the wall, which suggests a secure dating immediately after the erection of the wall.

Το Μουσωλείο 3
και κιβωτιόσχημοι
τάφοι περιμετρικά

Mausoleum 3
and cist graves
around it

Κεραμοσκεπής τάφος

Tile-covered grave

συλημένοι. Οι κιβωτιόσχημοι είναι πλινθόκτιστοι, έχουν δάπεδο στρωμένο με οπτόπλινθους ή πατημένο αργιλωδες χώμα και σφραγίζονται με ασβεστολιθικές πλάκες καλυμμένες με κεράμους σε σαρματική διάταξη. Τους νεκρούς συνοδεύουν πήλινα ή γυάλινα αγγεία, ειδώλια, ευτελή κοσμήματα και προσωπικά τους αντικείμενα, όπως χάλκινα ψέλια και πόρπες. Οι κεραμοσκεπείς τάφοι, αμελέστεροι, εδράζονται στο φυσικό ερυθρό χώμα και είναι καλυμμένοι με κεράμους ηλακωνικού τύπου. Οι τάφοι και τα μαυωλικά εκατέρωθεν της πύλης προσαρμόζονται στην πορεία του τείχους, γεγονός που υποδεικνύει ως ασφαλή τη χρονολόγησή τους αμέσως μετά την ανέγερση του τείχους.

Ταφική θήκη, ο τεφροδόχος αμφορέας και πινάκιο

A burial chest, its cremation amphora and a dish

Τα κτερίσματα παιδικού κιβωτιόσχημου τάφου

Funerary gifts from a child's cist grave

Ανατολική νεκρόπολη

Άγαλμα κόρης από τη νεκρόπολη. Κοσμούσε πιθανόν ταφικό μνημείο

Statue of a girl from the cemetery. It was probably decorating a grave monument

Στη θέση *Νικολάρα*, μεταξύ του ανατολικού σκέλους του Ρωμαϊκού τείχους και της λιμνοθάλασσας Μάζωμα, εκτείνεται η ανατολική νεκρόπολη (αρ. 41), η οποία παραμένει ελάχιστα ερευνημένη, αν και σ' αυτήν πρώτη διεξήχθησαν οι ανασκαφές το 1913. Με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, φαίνεται ότι οργανώνεται, όπως οι άλλες νεκροπόλεις της Νικόπολης, εκατέρωθεν μίας οδού που κατέληγε στην παραλία και περιλαμβάνει οικογενειακά ταφικά κτίσματα και μεμονωμένους τάφους, κυρίως κιβωτιόσχημους.

Έχει ερευνηθεί ένα μόνο θαλαμωτό μαιωσολείο με ορθογώνιο ημιυπόγειο ταφικό θάλαμο (6x7,2μ.), κτισμένο από λίθους και πλινθούς με συνδετικό κονίαμα (*opus incertum*). Στο μέσο της βόρειας πλευράς του, εσωτερική κλίμακα τριών αναβαθμών οδηγεί σε πλακόστρωτο δάπεδο, 1,00μ. χαμηλότερα. Περιμετρικά βρίσκονται τέσσερις λίθινες σαρκοφάγοι, εντός πλινθοκτιστων κατασκευών και τρεις θήκες επίσης πλινθοκτιστες με τεφροδόχα αγγεία, από τα οποία ένα μόνο γυάλινο αγγείο του 1ου αι. μ.Χ. βρέθηκε στη θέση του. Στους τοίχους είχαν τοποθετηθεί τεφροδόχα αγγεία, διατηρημένα στους πυθμένες τους, ενώ στο δάπεδο εντοπίστηκε τεφροδόχος οξυπύθμενος αμφορέας και επιτάφια στήλη με την επιγραφή: *Με(μία) / Φίλα / ἐτῶν λ' / Φουλβεινία / Πανθήρα / ἐτῶν ιδ' / χαίρετε*. Η επιγραφή αναφέρεται σε δύο νεκρές, οι οποίες σύμφωνα με τα ρωμαϊκά ονόματα γένους (Μεμία, Φουλβεινία) κατείχαν την ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη (*civitas Romana*). Το μνημείο χρονολογείται στο τέλος του 2ου - αρχές του 3ου αι. μ.Χ.

Ο Φιλαδελφεύς ερεύνησε επιπλέον μεμονωμένους τάφους, κυρίως πλινθοκτιστούς κιβωτιόσχημους, οι οποίοι απέδωσαν πλούσια κτερίσματα (λίχνάρια, γυάλινα αγγεία, αργυρά και χάλκινα δακτυλίδια) και επιτάφια στήλες, και εντόπισε σαρκοφάγους, μαρμάρινες με ανάγλυφη διακόσμηση και λίθινες του τύπου της Άσσου.

East cemetery

The east cemetery (n. 41) lies between the east side of the Roman wall and the lagoon of Mazoma at the location known as *Nikolara*. It remains very little investigated although it was here that excavations were first conducted in 1913. Based on our knowledge to date, like Nicopolis's other cemeteries it appears to have been organized on either side of a road ending at the coast. It includes family grave buildings and individual tombs, primarily cist graves.

Only one chamber-form mausoleum has been investigated to date. It has a quadrangular semi-underground tomb chamber (6x7.2m.) built of stone and brick with binding mortar (*opus incertum*). In the middle of its north side, an interior staircase with three steps leads to a paved floor 1.00m. below it. Around the circumference are four stone sarcophagi set inside brick constructions and three funeral chests also of brick and containing cinerary urns, from which only one glass vase of the 1st c. AD was found in situ. Cinerary urns, their bottoms preserved, had been placed in the walls, while a pointed-toe amphora used as a cinerary urn was found on the floor, as was a grave stele containing the inscription: *Με(μία) / Φίλα / ἐτῶν λ' / Φουλβεινία / Πανθήρα / ἐτῶν ιδ' / χαίρετε*. The inscription refers to two deceased women who according to their Roman family names (Memia, Fulvenia) were Roman citizens (*civitas Romana*). This monument is dated to the late 2nd - early 3rd c. AD.

There were also investigated in the area of the cemetery individual graves, chiefly brick cist graves, which yielded rich funerary gifts (lamps, glass vases, silver and bronze rings) and grave stelae, and found marble sarcophagi with relief decoration and stone ones of the Assos type.

Το γυάλινο τεφροδόχο αγγείο

The glass cremation vase

Το ημιυπόγειο θαλαμωτό Μαιωσολείο

The semi-underground chamber-form Mausoleum

Ταφικό συγκρότημα ανατολικά του σταδίου

Στο προάστειο, ανατολικά του σταδίου και νότια του θεάτρου, αναπτύχθηκε μια ξεχωριστής σημασίας νεκρόπολη (αρ. 4), άγνωστη μέχρι σήμερα έκτασης. Λίγα μέτρα από την ανατολική σφενδόνη του σταδίου εντοπίστηκαν δύο μαυσωλεία σε παράλληλη διάταξη, με προσανατολισμό Α-Δ και είσοδο στη δυτική πλευρά. Το βόρειο μαυσωλείο είναι ναόμορφο, από την ανωδομή του όμως και τον ταφικό θάλαμο σώζονται ελάχιστα στοιχεία. Χαμηλή κλίμακα οδηγεί στην πρόσβαση, η οποία πιθανότατα διέθετε κίονες ιωνικού ρυθμού, όπως συμπεραίνεται από τα θραύσματα ιωνικών κιονοκράνων που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή. Το πόδιο είναι κατασκευασμένο από χυτή τοιχοποιία (*opus caementicium*) στον πυρήνα και επιμελημένη λίθινη επένδυση στις τρεις όψεις του μνημείου, αποτελούμενη καθ' ύψος από ευθυνηρία, κοίλοκυρτο κυμάτιο και ορθοστάτες. Το δεύτερο μαυσωλείο, 1μ. περίπου νοτιότερα, έχει ορθογώνια κάτοψη και είναι πλινθόκτιστο. Στο εσωτερικό του διασώθηκαν τέσσερις λίθινες ακόσμητες σαρκοφάγοι και ένας πλινθόκτιστος κιβωτιόσχημος τάφος. Ο βόρειος τοίχος του ενισχύεται εξωτερικά με αντηρίδες, ανάμεσα στις οποίες ερευνήθηκαν πλινθόκτιστοι κιβωτιόσχημοι τάφοι. Λίγα μέτρα βορειοανα-

Η αποκάλυψη της σαρκοφάγου του Ηρακλή με το θέατρο στο βάθος

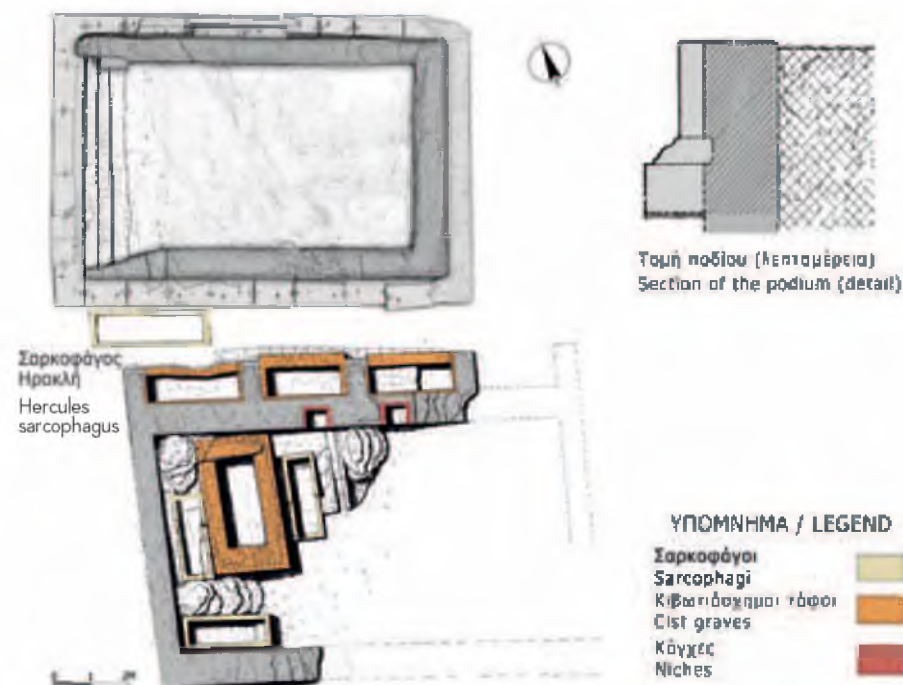
The discovery of the Hercules sarcophagus with the theater in the background

In the suburb (*proasteion*) east of the stadium and south of the theater was developed a cemetery (n. 4) of special importance, the total of extent of which remains unknown. A few meters of the east *sphendone* of the stadium, two mausoleums set parallel to one another were found. They have an E-W orientation with their entrance on the west. The north mausoleum is temple-shaped, but only meager evidence has survived from its superstructure and mortuary chamber. A low staircase leads to the porch, which probably had Ionic columns, as may be deduced from the fragments of Ionic column capitals found during excavation. The podium has a cast masonry (*opus caementicium*) core and meticulously-finished stone revetment on three sides consisting of euthynteria, concave-convex molding (*cyma reversa* - *cyma recta*), and orthostates. The second mausoleum, about a meter to the south, has a quadrangular fanade and is of brick. On its interior are preserved four plain stone sarcophagi and a brick cist grave. Its north wall was reinforced on the exterior by buttresses, between which were excavated brick cist graves. A few meters to the northeast, part of a third brick mausoleum and the wall ruins of an unknown number of additional funerary monuments were revealed.

Group of grave monuments east of the stadium

Κάτοψη του ταφικού συγκροτήματος (σχ. Αχ. Τρανουλίδης)

Plan of the grave monuments (dr. Ach. Tranoulidis)

τολικά αποκαλύφθηκαν τμήμα τρίτου πλινθόκτιστου μαυσωλείου και ερείπια τοίχων άγνωστου αριθμού επιπλέον ταφικών μνημείων. Σε απόσταση μόλις 0,20μ. από τον νότιο τοίχο του ναόμορφου μαυσωλείου βρέθηκε μαρμάρινη σαρκοφάγος με ανάγλυφη παράσταση άθλων του Ηρακλή. Η σαρκοφάγος, έργο τοπικού εργαστηρίου που χρονολογείται στο β' μισό του 2ου αι. μ.Χ., φιλοξενούσε τρεις τουλάχιστον ταφές, η πρωιμότερη από τις οποίες χρονολογήθηκε επίσης στο β' μισό του ίδιου αιώνα. Η απεικόνιση των άθλων του Ηρακλή παραπέμπει σε αφηρωισμένο νεκρό, πιθανώς σε κάποιον νικητή των Ακτίων ή σε πρόσωπο που κατείχε σημαντική θέση στην οργάνωση των αγώνων.

Τα μαυσωλεία, ιδιαίτερα το πολυτελές ναόμορφο, σε προβεβλημένη θέση ανάμεσα στο στάδιο και στο θέατρο, μάλλον ανήκαν σε εξέχοντα μέλη της τοπικής κοινωνίας που σχετίζονταν με την οργάνωση των Ακτίων και ευεργέτησαν πιθανώς την πόλη και τους αγώνες. Την ευθύνη των αγώνων, αντίστοιχα με την Ολυμπιακή βουλή, είχε η ιερή Ακτιακή βουλή, της οποίας προήδρευε ένας άρχοντας. Αργότερα απαντούν οι τιμητικές θέσεις του αγωνοθέτη και του ξυστάρχη, επιστάτη του ξυστού και εκπροσώπου της αθλητικής *συνόδου*, ο οποίος διοριζόταν διά βίου από τον αυτοκράτορα και προερχόταν από τις τάξεις διακεκριμένων αθλητών. Αγωνοθέτες και ξυστάρχες ασκούσαν και θρησκευτικά καθήκοντα ως αρχιερείς της λατρείας του αυτοκράτορα, η οποία από νωρίς συνδέθηκε με τα *Ἄκτια τά ἐν Νικοπόλει* ή *Ἄκτια τά μεγάλα Καισάρεια*.

Τα κτερίσματα από τη σαρκοφάγο του Ηρακλή

The funerary goods from the Hercules sarcophagus

A marble sarcophagus with a relief of the labors of Hercules was found only 0.20m. from the south wall of the temple-form mausoleum. This sarcophagus, a product of a local workshop which dates to the second half of the 2nd c. AD, contained at least three burials, the earliest of which also dates to the second half of the same century. The depiction of the labors of Hercules refers to the heroized deceased, perhaps to some victor in the Actian Games or to someone who held an important position in the organization of the games.

The mausoleums, particularly the luxurious temple-form mausoleum in a prominent location between the stadium and the theater, probably belonged to distinguished members of the local society who were associated with the organization of the Actian Games and were probably benefactors of the city and the games. Correspondingly to the Olympian boule, responsibility for the games was held by the sacred Actian boule, presided over by an archon. Later, we find the honorary positions of *agonothetes* and *xystarches*, the overseer of the *xystus*, who was appointed for life by the emperor and came from the classes of distinguished athletes. The *agonothetes* and *xystarches* also exercised religious duties as priests of the imperial cult, which from an early date became associated with the Actian Games.

Η σαρκοφάγος του Ηρακλή

The Hercules sarcophagus

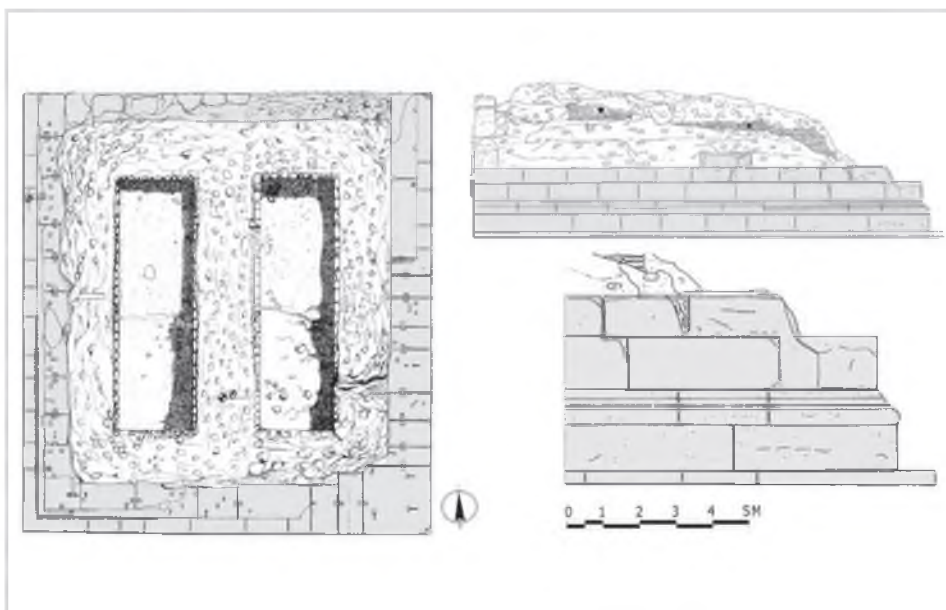
Ταφικό μνημείο- ηρώο στο γυμνάσιο

Στο γυμνάσιο της πόλης, που βρίσκεται στο *ἐν ἄλσει προάστει-
ον*, νοτιοδυτικά του σταδίου, αποκαλύφθηκε το 1940 από τον
Ι. Παπαδημητρίου ταφικό μνημείο-ηρώο (αρ. 6). Πρόκειται για
οικοδόμημα περίπου τετράγωνης κάτοψης (11,10x11,94μ.)
με προσανατολισμό Β-Ν και δύο επιμήκεις χώρους στο
εσωτερικό του. Διαθέτει υψηλό πόδιο από χυτό υλικό (*opus
caementicium*) στον πυρήνα και μεγάλες λιθοπλίνθους εξω-
τερικά, τοποθετημένες κατά το ψευδοισόδομο σύστημα τοι-
χοποιίας (*opus quadratum*). Το πόδιο διαθέτει κυμάτιο στον
δεύτερο δόμο, που το περιτρέχει στις τρεις πλευρές του, και
πεσσοειδείς ορθοστάτες στον τρίτο. Κυμάτιο πρέπει να υπήρ-
χε και στον τέταρτο δόμο, καθώς μικρό τμήμα του βρέθηκε
πесμένο κατά την ανασκαφή. Η μορφή του ποδίου παραπέ-
μπει στα ναόσκημα μαυσωλεία της βόρειας νεκρόπολης και
σε εκείνο ανατολικά του σταδίου, ενώ ανάλογα παραδείγμα-
τα απαντούν επίσης στην Πάτρα και την Αττική. Περιμετρικά
του βρέθηκαν τεμάχια μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών
και αγαλμάτων, ανάμεσα στα οποία μία μεγάλων διαστάσεων
-χαμένη σήμερα- πλώρα πλοίου, μέρος συμπλέγματος που
κοσμούσε πιθανόν την κορυφή του.

Το μεγαλοπρεπές πυργοειδές μνημείο ανάγεται στις πρώτες δεκα-
ετίες μετά την ίδρυση της πόλης. Ο συνδυασμός της θέσης του στο
γυμνάσιο και της παρουσίας του γλυπτού συμπλέγματος με την
πλώρα επιτρέπει την υπόθεση ότι ανήκε σε επιφανή οικογένεια της
Νικόπολης, που πιθανόν σχετίζεται με τα γεγονότα της ναυμαχίας
του Ακτίου, την ίδρυση της πόλης και την καθιέρωση των Ακτίων.

Σχεδιαστική αποτύ-
πωση του ηρώου
(σχ. Γ. Τσανάκα)

Drawing
documentation of
the heroon (dr. G.
Tsanaka)

In the city's gymnasium, which lies in the *proasteion*, I. Pa-
padimitriou discovered in 1940 a grave monument-heroon
(n. 6). The building is approximately square in ground plan
(11.10x11.94m.) with a N-S orientation and two elongated
rooms in its interior. It rests on a high podium consisting
of a concrete core (*opus caementicium*) and with large stone
blocks on its exterior laid according to the pseudo-isodomic
masonry system (*opus quadratum*). The podium has a mold-
ing on its second course surrounding it on three sides, and
pilaster-like orthostates on its third. There must also have
been a molding on the fourth course, given that a small part
of it was found fallen during excavation. The form of the
podium recalls the temple-form mausoleums of the north
cemetery and that one east of the stadium; comparable ex-
amples are also found at Patras and in Attica. Around its
periphery, fragments of architectural members and statues
were found, among them a large ship's prow (lost today),
part of a statuary group that perhaps decorated its top.
This majestic tower-like monument dates to the first half of
1st c. AD. The combination of its being situated in the gym-
nasium and the presence of the sculptural group with the
prow permit the supposition that it belonged to a prominent
family in Nicopolis, one possibly associated with the sea bat-
tle of Actium, the founding of the city, and the establish-
ment of the Actian Games.

Grave monument- heroon in the gymnasium

Το ηρώο κατά
την έρευνά του το
1990

The heroon during
its investigation in
1990

Σαρκοφάγοι

Η χρήση λίθινων σαρκοφάγων αποτελεί μία ευρύτατα διαδεδομένη πρακτική στις νεκροπόλεις της Νικόπολης κατά τον 2ο και 3ο αι. μ.Χ. Οι περισσότερες ανήκουν στην τοπική παραγωγή, σημαντικός αριθμός σαρκοφάγων, ωστόσο, έχει εισαχθεί από αττικά και μικρασιατικά εργαστήρια, όπως και σε άλλες πόλεις της επαρχίας της Ηπείρου. Μία μόνο μαρμαρίνη σαρκοφάγος, που απεικονίζει τους άθλους του Ηρακλή και κατά τον Φιλαδέλφεια βρέθηκε στη Νικόπολη, προέρχεται από τη Ρώμη. Σήμερα βρίσκεται στο *Honolulu Museum of Art* και, αν πράγματι βρέθηκε στη Νικόπολη, αποτελεί το μοναδικό μέχρι σήμερα παράδειγμα εισαγμένης από τη Ρώμη σαρκοφάγου στην Ήπειρο.

Οι αττικές σαρκοφάγοι, σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη των Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού και Ε. Παπαγιάννη, εμφανίζονται στη

Βόρεια νεκρόπο-
λη. Το Μουσείο 2 κατά την
ανασκαφή

North cemetery.
Mausoleum 2
during excavations

The use of stone sarcophagi was a widespread practice in the cemeteries of Nicopolis during the 2nd and 3rd c. AD. Most were locally produced, though a significant number are imports from Attic and Asia Minor workshops, as in other cities in the province of Epirus. Only one marble sarcophagus depicting the labors of Hercules and according to Filadelfeus found at Nicopolis came from Rome. Today it is in the *Honolulu Museum of Art*; if it actually was found in Nicopolis, it is the only example known to date of a sarcophagus imported to Epirus from Rome.

According to a recent study by Th. Stefanidou-Tiveriou and E. Papagianni, Attic sarcophagi began to appear in Nicopolis from before the mid-second c. AD. There was a marked increase in

Sarcophagi

Μαρμάρινες σαρ-
κοφάγοι αττικών
εργαστηρίων

Marble sarcophagi
from Attic
workshops

Νικόπολη ήδη πριν από τα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. Η ζήτηση τους σημειώνει ιδιαίτερη αύξηση στο β' μισό του αιώνα, ενώ φαίνεται να συνεχίζει και μέσα στον 3ο αι. μ.Χ. Πρόκειται για πολυτελή μαρμάρινα προϊόντα εικονογραφημένα με μυθολογικά θέματα, όπως σκηνές Αμαζονομαχίας, άθλοι του Ηρακλή, φόνος της Κλυταιμνήστρας ή θέματα διακοσμητικά με γιρλάντες, ερωτιδείς, πηλοχμούς άκανθας. Οι παραστάσεις επιστεφόνται με αστράγαλο ή πηλοχμό, λέσβιο και ιωνικό κυμάτιο σε επάλληλες σειρές. Τα καλύμματα των σαρκοφάγων είναι δίριχτα, αετωματικά με φορτιδωτή διακόσμηση, ενώ από τον προχωρημένο 2ο αιώνα απαντούν και κλινόμορφα.

Μία δεύτερη κατηγορία σαρκοφάγων που απαντά στη Νικόπολη είναι οι λεγόμενες σαρκοφάγοι τύπου Άσσου. Προέρχονται από την ομώνυμη πόλη της Τρωάδος στη Μικρά Ασία, απέναντι από τη Λέσβο, αλλιώς εντοπίζονται σε πολλές περιοχές της Μεσογείου (Πέργαμος, Λέσβος, Θεσσαλονίκη, Ραβέννα, Αλεξάνδρεια και αλλού) και χρονολογούνται με επιφύλαξη από το β' μισό του 2ου έως και το α' μισό του 3ου αι. μ.Χ. Είναι κατασκευασμένες από σκληρό ηφαιστειογενές πέτρωμα (*lapis sarcophagus*) και έχουν λιτή, συντηρητική διακόσμηση σε χαμηλό ανάγλυφο: στο κέντρο κάθε μακράς πλευράς της θήκης υπάρχει ένας πίνακας (*tabula*), στον οποίο χαράσσεται η επιτάφια επιγραφή, ηλαιοσωμένη με λεπτές τοξεειδείς γιρλάντες. Ανάλογη γιρλάντα στολίζει και τις στενές πλευρές. Τα καλύμματα είναι αμφικλινή με τριγωνικές προεξοχές-ακρωτήρια στις γωνίες. Η συχνή χρήση τους συνδέεται με το χαμηλό τους κόστος και την ιδιότητα που απο-

Σαρκοφάγοι τοπικών εργαστηρίων με γιρλάντες και ερωτιδείς

Sarcophagi with garlands and Cupids from local workshops

Σαρκοφάγος του τύπου της Άσσου της Κορνελίας και του Σιλβάνου

Sarcophagus of the Assos type of Cornelia and Silvanus

demand for them in the second half of this century which appears to have continued into the third one. They are luxury marble products illustrated with mythological subjects like scenes from the Amazonomachy, the labors of Hercules, the murder of Clytemnestra or decorative subjects featuring garlands, Cupids, and acanthus guilloches. Representations are surmounted by an astragal or guilloche, Lesbian and Ionic moldings in successive series. The lids are gabled or pedimental with foliate decoration, while couch-form lids are found from the late 2nd century.

A second category of sarcophagi found in Nicopolis are the so-called "Assos type". They came from the city of this name in the Troad in Asia Minor across from Lesbos, but are found in many regions of the Mediterranean (Pergamon, Lesbos, Thessaloniki, Ravenna, Alexandria and elsewhere) and are dated with some reservations between the second half of the 2nd and the first half of the 3rd c. AD. They are constructed of a hard volcanic stone (*lapis sarcophagus*) and feature simple, conservative decoration in low relief: in the center of each long side of the box, there is a board (*tabula*) in which the funerary inscription

Η σαρκοφάγος της
οικογένειας των
Φλαβίων

Sarcophagus of
the Flavian family

διδόταν στο υλικό τους να αποσυνθέτει τα σώματα των νεκρών μέσα σε σαράντα ημέρες (Πλίνιος, *Historia Naturalis*, 36,131). Η Νικόπολη, ωστόσο, πιθανότατα αποτελούσε όχι μόνο τον τελικό προορισμό των σαρκοφάγων της Άσσου αλλά και εμπορικό σταθμό που προμήθευε τη δυτική αγορά.

Η τοπική παραγωγή σαρκοφάγων ακολουθεί κυρίως πρότυπα των αττικών εργαστηρίων και τοποθετείται στον 2ο αι. μ.Χ., κυρίως στο β' μισό του. Περιλαμβάνει πολυτελείς κατασκευές από μάρμαρο, μάλλον εισαγμένο, ή πωρόλιθο, διακοσμημένες με ανάγλυφες γιρλάντες, ερωτιδείς, σκηνές κυνηγιού και μυθολογικές παραστάσεις, όπως οι άθλοι του Ηρακλή, με επίστεψη κατά τα αττικά πρότυπα (τριπλή ζώνη με αστράγαλο, ιωνικό και λήσβιο κυμάτιο). Τα καλύμματα είναι δικλινή με φοιλιωτή διακόσμηση ή επιπεδόμορφα. Σε αρκετές σαρκοφάγους αττικές επιρροές συνδυάζονται με μικρασιατικές, π.χ. απόδοση δέλτου (μικρασιατικό στοιχείο) στο πεδίο σαρκοφάγων με γιρλάντες (αττικό στοιχείο), προσδίδοντάς τους χαρακτηριστικά τοπικού εργαστηρίου. Προϊόντα του τελευταίου θεωρούνται τα επίπεδα καλύμματα που κοσμούνται με ρόμβους, όπως τα αττικά κλινόμορφα, ή με εγγεγραμμένο αέτωμα, όπως τα αττικά δίριχτα.

Αετωματικό
κάλυμμα σαρκο-
φάγου

Gabled lid of a
sarcophagus

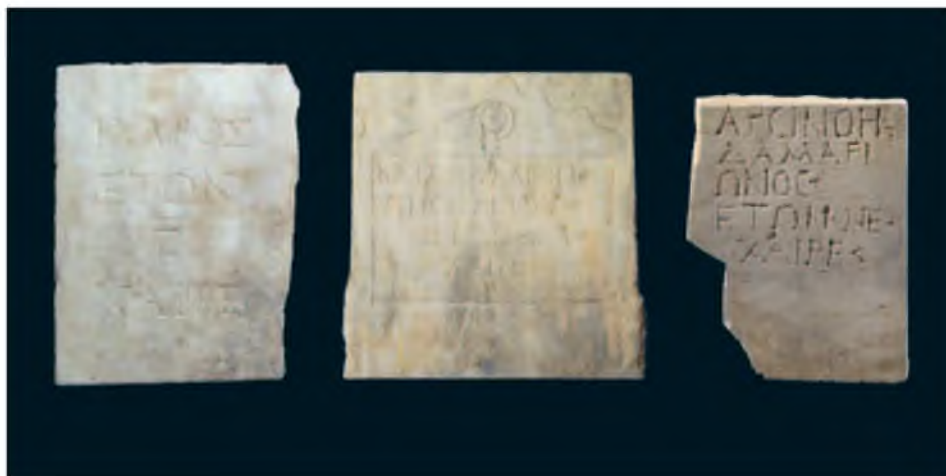

is carved, framed by slender, bow-shaped garlands. A similar garland adorns the narrow sides. The lids are gabled with triangular projections-akroteria at the corners. Their frequent use is connected with their low cost and the property attributed to their construction material of decomposing the bodies of the deceased in forty days (Pliny, *Historia Naturalis*, 36,131). Nicopolis, however, was in all probability not only the final destination of sarcophagi from Assos, but also a trading station which supplied the western market.

Local sarcophagus production largely follows models from Attic workshops and is dated to the 2nd c. AD, primarily its second half. It includes costly constructions of marble -probably imported- or porous stone, decorated with relief garlands, Cupids, hunting scenes and mythological scenes such as the labors of Hercules, with a crowning element in accordance Attic prototypes (triple zone of astragals, Ionic and Lesbian moldings). The lids are gabled with foliate decoration or flat. On quite a few sarcophagi, Attic influences are combined with those from Asia Minor, e.g. the depiction of a board (tabula) (an Asia Minor element) on the field of the sarcophagi with garlands (an Attic element), lending them the characteristics of a local workshop. Flat covers decorated with diamond shapes (like Attic sarcophagi in the form of a couch) or with an incised pediment (like Attic gabled sarcophagi) are considered products of local workshops.

Κλινόμορφο κά-
λυμμα σαρκοφά-
γου με ημιανακ-
κλιμένη μορφή

Sarcophagus the
shape of a bed
with a reclining
figure

Επιτάφιος στήλεις

Οι επιτάφιος στήλεις αποτελούν το σήμα των τάφων και λειτουργούν για τους ζωντανούς ως η ταυτότητα του νεκρού. Στη Νικόπολη είναι κατασκευασμένες από λευκό ή φαιό μάρμαρο, ασβεστόλιθο ή άλλο σκληρό λίθο. Έχουν ορθογώνιο συνήθως σχήμα και τοποθετούνται κάθετα ή οριζόντια στην κάλυψη των τάφων. Λιτές και συντηρητικές, φέρουν χαραγμένα τα στοιχεία του νεκρού στην ελληνική γλώσσα και εξαιρετικά σπάνια στη λατινική. Μοναδική είναι η δίγλωσση επιγραφή: *Sex(te) Popillie / Acathon ave / Σέξτε Ποπίλ / λιε Ἀγάθων / χαῖρε* (AMN36).

Οι επιγραφές των στηλών μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη και επικρατέστερη κατηγορία αναγράφονται σε τρεις ή περισσότερους στίχους το όνομα του νεκρού, η ηλικία του σε έτη και ο ύστατος χαιρετισμός *ΧΑΙΡΕ* (*Ἀρσινόη / Λαμαρί/ωνος / ἐτῶν νε' / χαῖρε*, AMN3402). Στη δεύτερη κατηγορία απουσιάζει η ηλικία του νεκρού (*Θεόδοτος / Ὑπερβάλ / λοντος / χαῖρε*, AMN3420), ενώ στην τρίτη και ο χαιρετισμός (*Περιγένης / Δικαίου*, AMN236). Σπανιότερα χαράσσονται τα ονόματα δύο νεκρών και ο χαιρετισμός στον πληθυντικό (*Φλα(βία) / Τροφίμ / ἐτῶν μα' / Φλα(βία) Τροφίμ / ἐτῶν ε' / χαίρετε*, AMN43). Μεμονωμένα παραδείγματα αναφέρουν κάποιο αξίωμα του νεκρού (*Μάρκος Μάρκου / ἐφηβοφύλαξ / ἐτῶν ξξ' / χαῖρε*, AMN59), την ακριβή ηλικία του σε έτη και μήνες (*Φιλαργύ/ρου / Σώφρων / υἱὸς / ἐτῶν β' / μηνὼν ια' / χαῖρε*, AMN55) ή δύο φορές την επίκληση *ΧΑΙΡΕ* (*Χαῖρε / Ἀγαθόκλεα ἐτῶν λγ' / χαῖρε*).

Τα μέχρι σήμερα γνωστά ανθρωπωνύμια από τις επιτάφιος επιγραφές ξεπερνούν τα 200 και στην πλειονότητά τους είναι ελληνικά. Δημοφιλέστερα (κατά συχνότητα εμφάνισης) ελληνικά ονόματα είναι: Ἰππάρχος, Κλεόμαχος, Ἀρχ(ε)ίας, Θεο-

Επιτάφιος στήλεις
από τις νεκροπό-
λεις της Νικόπολης

Grave stelae from
the cemeteries of
Nicopolis

Grave stelae were grave markers, and functioned for the living as the identity of the deceased. At Nicopolis, they are of white or grey marble, limestone, or other hard stone. They are normally rectangular and set vertically or horizontally on the cover of tombs. Simple and conservative, they have the particulars of the deceased carved in Greek or very rarely, Latin. There is a unique bilingual inscription: *Sex(te) Popillie / Acathon ave / Σέξτε Ποπίλ / λιε Ἀγάθων / χαῖρε* (AMN36).

The inscriptions on the stelae may be divided into three categories. In the first and most prominent category, the name of the deceased, their age (in years) and the final farewell *ΧΑΙΡΕ* are written (*Ἀρσινόη / Λαμαρί/ωνος / ἐτῶν νε' / χαῖρε*, AMN3402). In the second category, the age of the deceased is missing (*Θεόδοτος / Ὑπερβάλ / λοντος / χαῖρε*, AMN3420), while in the third, the farewell is also absent (*Περιγένης / Δικαίου*, AMN236). More rarely, the names of two deceased are carved, and the farewell is in the plural (*Φλα(βία) / Τροφίμ / ἐτῶν μα' / Φλα(βία) Τροφίμ / ἐτῶν ε' / χαίρετε*, AMN43). Individual examples may report some office held by the deceased (*Μάρκος Μάρκου / ἐφηβοφύλαξ / ἐτῶν ξξ' / χαῖρε*, AMN59), their exact age in years and months (*Φιλαργύ/ρου / Σώφρων / υἱὸς / ἐτῶν β' / μηνὼν ια' / χαῖρε*, AMN55) or the vocative *ΧΑΙΡΕ* twice (*Χαῖρε / Ἀγαθόκλεα ἐτῶν λγ' / χαῖρε*).

To date, more than 200 personal names are known from the funerary inscriptions, the majority of them Greek. The most popular (by frequency of use) Greek names are: *Ipparchos*, *Kleomachos*,

Grave stelae

Η δίγλωσση
επιτάφια στήλη

The bilingual
grave stele

Επιτάφιος στήλες
από τις νεκροπό-
λεις της Νικόπολης

Grave stelae from
the cemeteries of
Nicomopolis

κλής, Ονήσιμος, Ζώσιμος, Ασκληπιάδης, Αγέλαος, Διοδότα, Επιγόννη, Ερμίας, Ευάρεστος, Λυκίσκος, Τροφίμη και Φιλάδελφος. Αντίστοιχα τα πιο δημοφιλή ρωμαϊκά ονόματα είναι: Κλαύδιος, Πόπλιος, Ιούλιος/α, Τιβέριος, Μέμμιος, Μάρκος, Γάιος, Κόιντος, Κορνήλιος/α, Φλάβιος/α, Σέξτος, Αλβίδιος/α, Σιλβανός, Γεμέλλα, Φήλιξ.

Ο νεκρός μπορεί να έχει δύο ονόματα ελληνικά και αρκετά συχνά, δύο ή τρία ονόματα, από τα οποία το ένα ή και τα δύο να είναι ρωμαϊκά. Η παρουσία ρωμαϊκού ονόματος γένους φανερώνει ότι ο ελληνικής καταγωγής νεκρός ή κάποιος πρόγονός του είχε λάβει τη ρωμαϊκή πολιτεία (*civitas Romana*) ή ήταν απελεύθερος (Μέμια / Σκέψις / έτων / ξ' χαϊ / ρε, AMN6345). Σπάνια είναι η χρήση των *tria nomina*, κατά το ρωμαϊκό ονοματολογικό σύστημα, με αναγραφή ονόματος (*praenomen*), ονόματος γένους (*nomen/gentilicium*) και επωνύμου (*cognomen*) (Κό(ιντος) Φάβιος / Φήλιξ / έτων ε' / χαϊρε, AMN362). Η χάραξη ενός μόνο ονόματος -ελληνικού ή ρωμαϊκού- παραπέμπει σε δούλους και πρόσωπα που έζησαν στα ύστερα αυτοκρατορικά χρόνια, οπότε υιοθετήθηκε η χρήση ενός ονόματος (Συνφέρου / σα έτων / ξ' / χαϊρε, AMN78).

Οι νεκροπόλεις των αυτοκρατορικών χρόνων της Νικόπολης βρίσκονται σε συνεχή χρήση από τις πρώτες δεκαετίες μετά την ίδρυση της πόλης έως και τις αρχές του 4ου αι. μ.Χ., χωρίς να είναι σαφές πότε εγκαταλείφθηκαν. Μνημειακότερες φαίνεται ότι ήταν η βόρεια και η δυτική, προορισμένες για τους αξιωματικούς και τους ευπορότερους πολίτες. Επιστημότερη μπορούμε να θεωρήσουμε τη βόρεια, την οποία διέσχισε εξαί-

Οι στήλες από τον
τάφο
του Φήλικα και
της συζύγου του
Σπένδουσας

The stelae from
the tomb of Felix
and his wife
Spendousa

Arch(e)ias, Theoklis, Onisimos, Zosimos, Asclpiadis, Agelaos, Diodota, Epigoni, Ermias, Evarestos, Likiscos, Trophimi, Philadelphos. Respectively, the most popular Roman names are: Claudius, Poplius, Julius/a, Tiverius, Memmius, Marcus, Gaius, Quintus, Cornelius/a, Flavius/a, Sextus, Alvidius/a, Silvanus, Gemella, Felix. The deceased may have two Greek names and fairly often, two or three names of which one or two are Roman. The presence of a Roman family name shows that the deceased of Greek origin or one of his ancestors had received Roman citizenship (*civitas Romana*) or was a freedman (Μέμια / Σκέψις / έτων / ξ' χαϊ / ρε, AMN6345). The use of three nomina according to the Roman naming system was rare, with the personal name (*praenomen*), name of the gens (*nomen/gentilicium*) and distinguishing name (*cognomen*) (Κό(ιντος) Φάβιος / Φήλιξ / έτων ε' / χαϊρε, AMN362). The carving of only one name -whether Greek or Roman- refers to slaves and persons who lived during the late Imperial age, when the use of one name was adopted (Συνφέρου / σα έτων / ξ' / χαϊρε, AMN78).

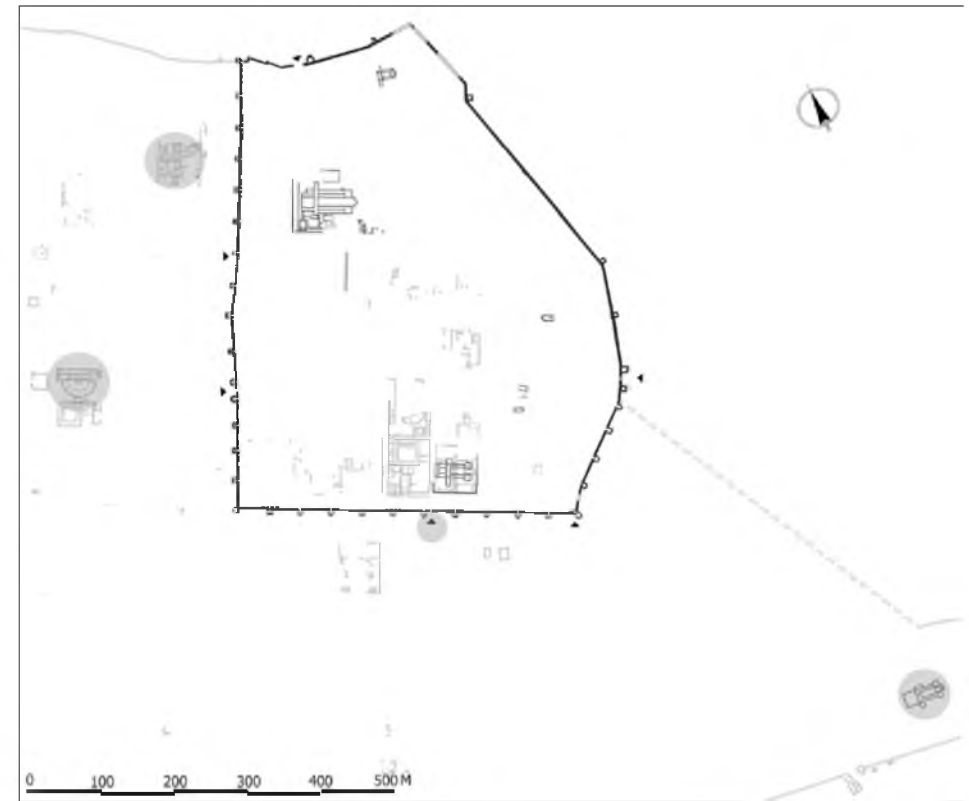
The cemeteries of the Imperial age in Nicopolis were in continuous use from the initial decades following the city's founding to the early 4th c. AD, though it is not clear when they were abandoned. It would seem that the north and west cemeteries were more monumental, destined for officials and more prosperous citizens. We may consider the north cemetery as the most formal, which was further-

ήλου η οδός που οδηγούσε τους κατοίκους και τους επισκέπτες της πόλης στο *προάστειο* και το πολυσήμαντο τρόπαιο της νίκης. Ταπεινότερη, κρίνοντας από τους απλούστερους τάφους, την επανειλημμένη χρήση τους και την ένδεια των κτερισμάτων, πρέπει να ήταν η νοτιοδυτική νεκρόπολη. Η τυπολογία των τάφων, η παρουσία ενταφιασμών και καύσεων, το είδος των κτερισμάτων, οι τελετές προς τιμήν των νεκρών απαντούν σε ολόκληρο τον ελληνορωμαϊκό κόσμο. Η επιβλητικότητα των ταφικών μνημείων, όμως, η παρουσία πολυτελών μαρμάρινων σαρκοφάγων, ο πλούτος κατά περίπτωση των κτερισμάτων, η συνολική εικόνα των νεκροπόλεων, *πολιτιστικά κείμενα* κατά μία άποψη, τεκμαίρουν την οικονομική, καλλιτεχνική και πολιτιστική άνθηση της ρωμαϊκής Νικόπολης.

Ζητούμενο της έρευνας αποτελεί ο εντοπισμός των νεκροταφείων της χριστιανικής πόλης, οπότε και αλληλάζει ως γνωστόν η σημειολογία των ταφικών μνημείων και εθίμων. Έως σήμερα έχουν εντοπιστεί λιγοστά μόνο παραδείγματα χριστιανικών τάφων: πέντε κεραμοσκεπείς τάφοι των αρχών του 5ου αι. μ.Χ. στην ανατολική πάροδο του ωδείου, πρόχειρος θλακκοειδής τάφος εξωτερικά της νότιας ή *ωραίας πύλης* του παλαιοχριστιανικού τείχους και συστάδα τάφων ανατολικά της έπαυλης Μάνιου Αντωνίνου. Στους τελευταίους, οι νεκροί είναι τοποθετημένοι απευθείας στο χώμα και καλυμμένοι με πλάκες που ξηλώθηκαν από τον παρακείμενο ρωμαϊκό δρόμο. Ξεχωριστή είναι η περίπτωση της εκτός των παλαιοχριστιανικών τειχών βασιλικής Δ, η οποία φιλοξενούσε κάτω από το δάπεδο των δύο παραβημάτων της, των διαμερισμάτων εκατέρωθεν του ιερού, τους τάφους επιφανών νεκρών. Στο βόρειο ιδιαίτερα διαμέρισμα, υπήρχαν ένας κιβωτιόσχημος τάφος με μαρμά-

Ο τάφος 3 ανατολικά της έπαυλης Μάνιου Αντωνίνου

The tomb n.3 east of the villa of Manius Antoninus

more crossed by the road which led residents and visitors from the city to the *proasteion* and the polysemous Actium Trophy. Judging from the simpler graves, their repeated use, and the poverty of funerary gifts, the southwest cemetery must have been humbler. The typology of graves, the presence of inhumation and cremations, the type of grave goods, and rituals in honor of the dead are found throughout the Greco-Roman world. The grandeur of the funerary monuments, however, the presence of luxurious marble sarcophagi, the occasional wealth of funerary gifts, the general image of the cemeteries - "cultural texts" according to one view- attest to the economic, artistic, and cultural blossoming of Roman Nicopolis.

One *desideratum* of archaeological investigation is to locate the cemeteries of the Christian city, when we know that the semantics of burial monuments and customs changed. To date, only a few isolated examples of burials dating to the Christian era have been investigated: five tile-covered graves of the early 5th century in the east *parodos* of the

Η παλαιοχριστιανική Νικόπολη και οι θέσεις των εντοπισμένων χριστιανικών ταφών

Early Christian Nicopolis and the locations of the known Christian burials

ρινη επένδυση και μία πολυτελής μαρμάρινη σαρκοφάγος εργαστηρίου της Κωνσταντινούπολης, η οποία θα ανήκε σε εκκλησιαστικό αξιωματούχο, πιθανόν κάποιο μάρτυρα στον οποίο ήταν αφιερωμένος ο ναός.

Κοινά χαρακτηριστικά των χριστιανικών τάφων είναι η χωροθέτησή τους προς την ανατολή, η απουσία ή ο μικρός αριθμός κτερισμάτων και η χρήση χριστιανικών συμβόλων. Ο εντοπισμός τους δεν επιτρέπει τη διεξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων σχετικά με τις θέσεις και τη λειτουργία οργανωμένων παλαιοχριστιανικών νεκροπόλεων. Φαίνεται όμως ότι οι νεκροί εξακολουθούν να θάβονται εκτός τειχών, ενώ δεν αποκλείεται οι ρωμαϊκές νεκροπόλεις να φιλοξενούν και χριστιανικούς τάφους, καθώς μόνο μετά τη νομιμοποίηση του χριστιανισμού λειτούργησαν αμιγώς χριστιανικά κοιμητήρια. Η μέχρι σήμερα έρευνα των νεκροπόλεων της Νικόπολης είναι αντιστρόφως ανάλογη της έκτασής τους. Ένας πλούτος ευρημάτων και δεδομένων, είναι βέβαιο, παραμένει ακόμη θαμμένος. Η αποκάλυψή του από τις μελλοντικές γενιές αρχαιολόγων θα συμπληρώσει την εικόνα των ίδιων των νεκροταφείων και θα φωτίσει ποικίλες πτυχές της δημογραφικής, οικονομικής και κοινωνικής ανέλιξης της πόλης, όπως αυτές αντικατοπτρίζονται στις *πόλεις των νεκρών*.

Η σαρκοφάγος
από το θόρειο
παράβημα της
Βασιλικής Δ

The sarcophagus
from the north
parabema of
basilica D

odeum, a makeshift pit grave outside the south gate (*Oraia pyli*) of the Early Christian wall, and a cluster of graves east of the villa of Manius Antoninus. In the latter, the dead were laid directly on the ground and covered with slabs which were torn off by the adjacent Roman road. A special case is that of basilica D outside the Early Christian walls, which contained the graves of prominent deceased beneath the floor of its two *parabemata* (the chambers on either side of the *bema*). In the north chamber in particular, there was a cist grave with marble revetment and a luxurious marble sarcophagus imported from Constantinople. It would have belonged to a church official, probably some martyr to which the church was dedicated.

Shared features of Christian burials included their placement facing east, the absence (or small number) of grave goods, and the use of Christian symbols. Their finding does not allow us to draw any conclusions concerning the locations and functioning of organized Early Christian cemeteries. However, it would appear that the dead continued to be buried outside the walls, while it is not impossible that Roman cemeteries also hosted Christian graves, since it was only with the legalization of Christianity that purely Christian cemeteries began to function.

Research today on Nicopolis's cemeteries is inversely proportional to their size. Certainly, a wealth of finds and evidence still remains buried. Its discovery by future generations of archaeologists will flesh out the image of the cemeteries and illuminate various aspects of the demographic, economic, and social growth of the city as reflected in the *cities of the dead*.

Βιβλιογραφία Bibliography

- Φ. Βερσάκης, Καλυδωνίου Κάπρου θήρα εν αναγλύφω Πρεβέζης, *ΑΕ* 1911, 186-191
- Ι. Βοκοτοπούλου, Αρχαιότητες και Μνημεία Ηλείου, *ΑΔ* 23 (1968), Χρονικά Β2, 286-296
- Ι. Βοκοτοπούλου, Αρχαιολογικές ειδήσεις εξ Ηλείου, *ΑΑΑ* 1 (1971), 336-341
- Ι. Βοκοτοπούλου, Αρχαιότητες και Μνημεία Ηλείου, *ΑΔ* 7 (1972), Χρονικά Β2, 442-454
- Ι. Βοκοτοπούλου, Αρχαιολογικές ειδήσεις εξ Ηλείου, *ΑΑΑ* 2 (1973), 215-229
- Ι. Βοκοτοπούλου, Αρχαιότητες και Μνημεία Ηλείου, *ΑΔ* 28 (1973), Χρονικά Β2, 400-411
- Σ. Δάκαρης, Αρχαιότητες και Μνημεία Ηλείου, *ΑΔ* 19 (1964), Χρονικά Β3, 305-314
- Σ. Δάκαρης, Νικόπολις, *ΑΔ* 21 (1966), Χρονικά Β2, 290-291
- Ι. Δεκουλάκου, Ρωμαϊκό μαιωλείο στην Πάτρα, *Στήλη*, Τόμος εις μνήμην Νικολάου Κοντολέοντος, Αθήνα 1980, 556-575
- Αν. Γεωργίου, Βόρεια Νεκρόπολη της Νικόπολης. Οργάνωση και ταφική αρχιτεκτονική, Κ. Ζάχος (επιστ. επιμ.) *Νικόπολις Β', Πρακτικά Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Ίδρυμα Ακτίας Νικόπολης, Πρέβεζα 2007, 307-323, πιν. 192-225
- Κ. Ζάχος, Βόρειο νεκροταφείο, *ΑΔ* 48 (1993), Χρονικά Β1, 300-301
- Κ. Ζάχος, Αρχαιολογικές έρευνες στο γυμνάσιο της Ακτίας Νικόπολης, *Φηγός*, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, 443-457
- Κ. Ζάχος & Α. Γεωργίου, *ΑΔ* 52 (1997), Χρονικά Β2, 579-592
- Μ. Καραμεσίνη-Οικονομίδου, *Η Νομισματοκοπία της Νικόπολης*, Αθήνα 1975
- Λ. Λεοντάρης, *Το «Μαιωλείο 2» από τη Βόρεια Νεκρόπολη της αρχαίας Νικόπολης. Μελέτη αποκατάστασης και ανάδειξης*, Διπλωματική Εργασία, Θεσσαλονίκη 2012
- Π. Παπαγγελή, Ομάδα σαρκοφάγων στη Νικόπολη, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 26 (1984), 43-70, πιν. 12-22
- Φ. Πέτσας, *ΑΕ* 1950-1951, 31-49
- Γ. Πηλιάκου, Λυχνάκια από τις νεκροπόλεις της ρωμαϊκής Νικόπολης, *Νικόπολις Β'*, 533-562, πιν. 379-386
- Δ. Κ. Σαμσάρης, *Η Ακτία Νικόπολης και η 'χώρα' της (Νότια Ήπειρος-Ακαρνανία)*, Ιστοριογεωγραφική και επιγραφική συμβολή, Θεσσαλονίκη 1994
- Θ. Χ. Σαρκάκης, Ανέκδοτοι ελληνικά και λατινικά επιγραφαί της Ακτίας Νικόπολης, *ΑΕ* 1967, 178-186
- Θ. Χ. Σαρκάκης, Ανέκδοτοι επιγραφαί της εν Ηλείω Νικόπολης, *Ελληνικά* 22 (1969), 65-73
- Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού & Ε. Παπαγιάννη, *Σαρκοφάγοι από τη Νικόπολη. Αττικές εισαγωγές και τοπική παραγωγή*, Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, υπό έκδοση
- Α. Φιλιαδέλφους, Ανασκαφαί Νικόπολης, *ΠΑΕ* 1913, 83-112
- Α. Φιλιαδέλφους, Ανασκαφαί Νικόπολης, *ΑΕ* 1913, 235
- Ε. Χαλκιά, *Η Βασιλική Δεσ Νικόπολης*, Αθήνα 2015
- Π. Χρυσστόμου, Ανασκαφή στο ΝΔ Νεκροταφείο της Νικόπολης, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 26 (1984), 9-37
- Π. Χρυσστόμου & Φ. Κεφαλληνίου, *Νικόπολις*, Αθήνα 2001
- С. Flämig, Grabarchitektur der römischen Kaiserzeit in Griechenland, *Internationale Archäologie* 97 (2007), 119-151, taf. 37-52
- H.v. Hesberg, *Römische Grabbauten*, Darmstadt 1992
- R. Meiggs, *Roman Ostia*, Oxford-New York 1985
- S. G. Miller, A Roman Monument in the Athenian Agora, *Hesperia* 41 (1972), 50-95
- Ε. Papagianni, Der Sarkophag aus Preveza und die lokalen Werkstätten von Nikopolis, Koch G.-Baratte Fr. (her.), Akten den Symposiums "Sarkophage der Römischen Kaiserzeit: Produktion in den Zentren-Kopien in den Provinzen", "Les Sarkophages Romains: Centres et Peripheries", Paris 2-5 November 2005, Franz Philipp Rutzen 2012, 161-166
- W. Pierrepont-White, Plans of Nicopolis in the archives of the Scuola Archeologica Italiana di Atene, *ASAtene* 64-65 (1986-1987), 295-325, tav. XXV-XXVI
- Th. Stefanidou-Tiveriou, Ranken-Sarkophage aus Nikopolis - Eine Gruppe attischer Sarkophage mit römischen Einfluß, Koch G. & Baratte Fr. (her.), Akten den Symposiums "Sarkophage der Römischen Kaiserzeit: Produktion in den Zentren-Kopien in den Provinzen", "Les Sarkophages Romains: Centres et Peripheries", Paris 2-5 November 2005, Franz Philipp Rutzen 2012, 151-160, taf. 66-69
- J. M. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London 1996
- S. Walker, *Memorials to the Roman Death*, London 1985

Πρόλογος	10	Περιεχόμενα Contents
Foreword	11	
Εισαγωγή	14	
Introduction	15	
Ιστορία της έρευνας	16	
History of research	17	
Βόρεια νεκρόπολη	24	
North cemetery	25	
Δυτική νεκρόπολη	44	
West cemetery	45	
Νοτιοδυτική νεκρόπολη	50	
Southwest cemetery	51	
Νοτιοανατολική νεκρόπολη	54	
Southeast cemetery	55	
Ανατολική νεκρόπολη	64	
East cemetery	65	
Ταφικό συγκρότημα ανατολικά του σταδίου	66	
Group of grave monuments east of the stadium	67	
Ταφικό μνημείο-ηρώο στο γυμνάσιο	70	
Grave monument-heroon in the gymnasium	71	
Σαρκοφάγοι	72	
Sarcophagi	73	
Επιτάφια στήλες	78	
Grave stelae	79	
Βιβλιογραφία	86	
Bibliography	86	

ΕΡΓΟ / PROJECT

«Αποκατάσταση και Ανάδειξη Ρωμαϊκών και Παλαιοχριστιανικών Μνημείων Νικόπολης (Α' φάση)»

"Restoration and Enhancement of the Roman and Early Christian Monuments of Nicopolis (Phase 1)"

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΡΓΟΥ / PROJECT CONTRIBUTORS

Διεύθυνση - επιστημονική εποπτεία / Management - scientific supervision

Κ. Λ. Ζάχος, τέως πρόεδρος Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης / Κ. L. Zachos, former President of Scientific Committee of Nicopolis

Ε. Χαλκιά, πρόεδρος Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης / Ε. Chalkia, President of Scientific Committee of Nicopolis

Υπεύθυνος έργου / Coordinator of the project

Π. Κροκίδας, πολιτικός μηχανικός / P. Krokidas, civil-engineer

Ομάδα επίβλεψης / Supervision team

Μ. Καραμπά, αρχαιολόγος / Μ. Karampa, archaeologist

Λ. Λεοντάρης, αρχιτέκτων μηχανικός / L. Leontaris, architect-engineer

Ε. Παυλίδης, αρχαιολόγος / Ε. Pavlidis, archaeologist

Ι. Στάμου, αρχιτέκτων μηχανικός / Ι. Stamou, architect-engineer

Α. Τρανουλίδης, αρχιτέκτων μηχανικός / Α. Tranoulidis, architect-engineer

Διοικητικό προσωπικό / Administrative personnel

Ηλ. Βλάχας, Ν. Βλάχου, Μ. Κανελοπούλου, Χρ. Λιάπη, Β. Πανέλου, Α. Παππά, Ελ. Σακκά, Σ. Χατζή / Ηl. Vlachas, N. Vlachou, M. Kanelopoulou, Chr. Liapi, V. Panelou, A. Pappa, El. Sakka, S. Chatzi

Επιστημονικό προσωπικό / Scientific personnel

Αρχαιολόγοι: Λ. Αναγνωστοπούλου, Β. Γεροδήμου, Δ. Ζών, Μ. Καραμπά, Ε. Παυλίδης, Ι. Σουκάντος / Archaeologists: L. Anagnostopoulou, D. Zoi, V. Gerolimou, M. Karampa, E. Pavlidis, I. Soukantos

Αρχιτέκτονες μηχανικοί: Μ. Γαϊταντζή, Λ. Λεοντάρης, Κ. Παπαβασιλείου, Ι. Στάμου, Α. Τρανουλίδης / Architect-engineers: M. Gaitantji, L. Leontaris, K. Papavasileiou, I. Stamou, A. Tranoulidis

Συντηρητές: Κ. Βλαχογιάννης, Ξ. Γιώτης, Ι. Δρίτσας, Μ. Κλειδάς, Ι. Κωσταρά, Μ. Πίττα, Γ. Τσιώπου / Conservators: K. Vlachogiannis, X. Giotis, I. Dritsas, E. Kleidas, I. Kostara, M. Pitta, G. Tsiopou

Εργατοτεχνικό προσωπικό / Technicians-workers

Β. Ανδόνης, Α. Αρβανίτη, Α. Βάση, Γ. Βασιλάκης, Λ. Βασιίλης, Α. Βουλιστιώτης, Χρ. Γιαμάς, Π. Γκανά, Ε. Δημούσης, Π. Ζώτος, Αθ. Ζώτης, Β. Θύμιος, Ε. Καραμπίνης, Ε. Καρλή, Φ. Κατωγιάννης, Γ. Κοτένογλου, Δ. Κοτζαμουράτογλου, Β. Κουρτίδης, Ε. Κουρτίδου, Γ. Κριτωτάκης, Γ. Κωνσταντής, Α. Κώστας, Π. Κώτσος, Γ. Λάμπρος, Π. Μασούρας, Στ. Νάνος, Τ. Πανούσης, Γ. Παπαδόπουλος, Π. Παπαδόπουλος, Θ. Παπαναστασίου, Δ. Παπανικολάου, Π. Παπασταύρου, Μ. Παρρά, †Κ. Πάσχος, Γ. Περδίκης, Σ. Πετρίδης, Ελ. Πλιούτας, Κ. Ράπτης, Θ. Ροντογιάννης, Αθ. Ρούσος, Δ. Σκουτέλης, Ν. Σταύρακας, Β. Στράτος, Γ. Σωπικιώτης, Π. Τσιμπούκης, Στ. Τσίρα, Π. Τσίρας, Γ. Τσούκης, Αθ. Φούντογλου, Σπ. Φυσέκης, Λ. Φωτιάδης, Κ. Χούχλης
V. Aidonis, A. Arvaniti, A. Vassi, G. Vasilakis, L. Vatsilas, A. Voulisiotis, Chr. Giamas, P. Gana, E. Dimousis, P. Zotos, Al. Zottis, V. Thimios, E. Karampinis, E. Karli, F. Katogiannis, G. Kotenoglou, D. Kotzamouratoglou, V. Kourtidis, E. Kourtidou, G. Kritsotakis, G. Konstantis, A. Kostas, P. Kotsis, G. Lambros, P. Masouras, S. Nanos, T. Panousis, G. Papadopoulos, P. Papadopoulos, Th. Papanastasiou, D. Papanikolaou, P. Papastavrou, M. Parra, †K. Paschos, G. Perdakis, S. Petridis, El. Plioutas, K. Raptis, Th. Rontogiannis, Al. Roussos, D. Skoutelas, N. Stavrakas, V. Stratos, G. Sopikiotis, P. Tsimpoukis, St. Tsira, P. Tsiras, G. Tsoukis, Ath. Fountoglou, Sp. Fisekis, L. Fotiadis, K. Chouchlas

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΒΙΒΛΙΟ «ΟΙ ΝΕΚΡΟΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ» ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 2.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΕ ΧΑΡΤΙ VELVET 170gr ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΕΝΤΥΠΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ Α.Ε. ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΔΙΠΚΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2015

THE PRESENT BOOK "THE CEMETERIES OF NICOPOLIS" WAS PRINTED IN 2,000 COPIES ON PAPER VELVET 170gr BY PAPADOPOULOS FULL PRINTED COMMUNICATION S.A. FOR DPCA - SCIENTIFIC COMMITTEE OF NICOPOLIS IN DECEMBER 2015